

VRIENDEN
LOTERIJ

WIN MEER, BLESSEP MIEER

OPEN
MONUMENTEN
DAG

Levend erfgoed

open
MONUMENTENDAGEN
Leiden

Leiden | Leiderdorp
www.omdLeiden.nl

9/10
sept
2023

B

KLASSIEK BOUWEN

Ruim 90 jaar ervaring
met monumenten

www.burgy.nl

Levend erfgoed

open monumentendagen Leiden

VOORWOORD

alexander geertsema

Welkom bij de Open Monumentendagen Leiden, een weekend vol ontdekkingen gewijd aan het thema levend erfgoed. Te midden van onze prachtig behouden historische binnenstad, waar de straten, pleinen en monumenten nog altijd de echo's van het verleden laten horen, nodigen wij u uit om deel te nemen aan dit mooie evenement. Dit jaar hebben we 32 locaties uitgezocht passend bij het thema. Nieuw dit jaar is de samenwerking met het ambachtsplein (pand 25). Hier is de mogelijkheid om kennis te maken met vele ambachten. Van glazenier tot bierbrouwen, van steenhouwen tot meubels maken. Daarnaast passen de drieëntwintig koren, als uitvoerende kunsten, vanzelfsprekend in ons programma. Het is in het gebruik van de stad, met zijn voortdurende metamorfoses, dat onze monumenten tot leven komen. Denk aan de woonhuizen die na verbouwing weer eeuwen verder kunnen, ga eens kijken bij Apothekersdijk 15 (pand 3), Nonnensteeg 14 (pand 11) en Hogewoerd 132 (pand 14). Dompel u onder in de verhalen van zowel het verleden als het heden, dit jaar ook toegankelijk gemaakt met twee audiotours voor mensen met een visuele beperking. Het beluisteren waard via onze geheel vernieuwde website! In deze gids vindt u naast een overzicht van de deelnemende panden ook een scala aan activiteiten. Variërend van een sfeervol korenprogramma en rondleidingen tot kinderactiviteiten. Daarnaast is er een fietstocht in het teken van WOII en een wandeling rondom het slavernijverleden van de stad. Op de plek waar mijn huis staat (Rapenburg 29) woonde Johannes de Laet, betrokken bij de oprichting van de West-Indische Compagnie. Zo komt slavernijverleden heel dichtbij. Kijk daarbij goed om u heen, want ook in Leiden is er veel slavernij gerelateerde (bouw)geschiedenis. Namens de organisatie van de Open Monumentendagen Leiden willen we tenslotte onze oprechte dankbaarheid uitspreken aan alle pandeigenaren, vrijwilligers en sponsors die dit evenement mogelijk maken. Zij vormen het levende bewijs dat met een toegewijd hart voor de stad iets prachtigs tot stand kan worden gebracht, waarvan alle generaties kunnen genieten!

We wensen iedereen een mooi weekend, maak er een fijne herinnering van!

Alexander C. Geertsema / Voorzitter Stichting Open Monumentendagen Leiden

Bestuur: Robbert Jan Hageman, Joke Busschots, Alexander Geertsema, Milly de Bruyn, Daan Isendoorn, Saskia Leupen en Geert Doeven (niet op de foto). © Sarah de Bruijn

Geniet je ook zo van al die bijzondere monumenten en zou je wel wat meer betrokken willen zijn bij de Open Monumentendagen? Dat kan!

Aan de Open Monumentendagen Leiden werken zo'n 200 vrijwilligers mee. Zij delen hun passie voor monumenten graag met het publiek en zijn actief als gastvrouw, gastheer of rondleider in een monument, als begeleider van de kinderactiviteiten, als schrijver, vertaler of redacteur van het programmaboekje of de KidsGids. Samen maken zij het weekend tot een succes. Tijdens de jaarlijkse vrijwilligersdag in juni leer je de andere vrijwilligers ook beter kennen.

Ook een steentje bijdragen aan dit evenement?

Mail naar: info@omdleiden.nl en we nemen contact op met je.

Onderstaande foto's zijn tijdens Open Monumentendagen Leiden 2021 gemaakt door Aad Hoogendoorn (VriendenLoterij Open Monumentendag) en door Miranda Goddijn in 2022.

Levend erfgoed open MONUMENTENDAGEN Leiden

Voorwoord	03
Word vrijwilliger	04
Plan je bezoek	06

Leiden /

Overzicht monumenten	09
Informatie opengestelde monumenten	13
Nevenactiviteiten	58
Programma Muziek in monumenten	66

Thema: Feesten en paraderen op straat

<i>De ene helft van Leiden kijkt naar de andere helft</i>	20
---	----

Thema: Het rijke Leidse verenigingsleven

<i>Een club voor elke hobby en elk belang</i>	34
---	----

Thema: Inzoomen en uitzoomen

<i>Natuur en wetenschap in perspectief</i>	48
--	----

Wandelroute

<i>Aandacht voor slavernijverleden in Leiden</i>	72
--	----

Fietsroute

<i>Langs Plekken van Herinnering: WOII</i>	74
--	----

Leiderdorp /

Overzicht monumenten	86
Informatie opengestelde monumenten	88
Colofon	96
Kaart & legenda Leiden	98

In dit boekje vind je alle informatie over de Open Monumentendagen Leiden en Leiderdorp.

BEZOEKERSINFORMATIE / .....

Op het moment dat we dit programmaboekje schrijven, is het nog niet duidelijk hoe de situatie in september is. Het kan zijn dat je voor sommige monumenten vooraf moet reserveren. We maken hiervoor gebruik van een online reserveringssysteem. Wanneer je online reserveert en bijbehorend tijdslot boekt, vermijd je dat je moet wachten. Raadpleeg onze website: www.omdleiden.nl. Bij sommige monumenten waar je niet kunt reserveren, worden bezoekerskaartjes uitgereikt die toegang geven tot een rondleiding die later op diezelfde dag wordt gegeven.

PROGRAMMA / .....

Vanaf pagina 9 vind je een overzicht van alle opengestelde monumenten in Leiden. Op pagina 58 en verder staat een opsomming van alle nevenactiviteiten in en rondom de monumenten. Achter in het boekje is een plattegrond waarop de monumenten en nevenactiviteiten aangegeven staan.

ROUTES / .....

De monumenten die bij elkaar in de buurt zijn, staan in het boekje ook zoveel mogelijk bij elkaar. De fietsroute op pagina 74 leidt langs een groot deel van de monumenten. Houd je meer van wandelen? zie pagina 72 en verder.

OPENINGSTIJDEN / .....

Bij elk monument staat op welke dag en welke tijden het open is. In principe zijn de openingstijden als volgt:

Leiden	za 12-17 u en zo 10-17 u
Infopunt en Open Dagen Stadhuis	za en zo 10-17 u
Leiderdorp (p.86-95)	alleen zaterdag 12-17 u

Let op: Afwijkende openingstijden bij individuele monumenten. Dit is aangegeven met dit symbool:

BEZOEK MONUMENTEN / .....

Niet alle monumenten zijn berekend op grote aantallen bezoekers. Het is daarom mogelijk dat je af en toe in een wachtrij staat. De organisatie vraagt daarvoor je begrip en medewerking. Het bezoek aan elk van de opengestelde monumenten is geheel voor eigen risico. Gelieve de instructies van de medewerkers van Open Monumentendagen ter plaatse op te volgen.

INFORMATIEPUNT LEIDSE OPEN MONUMENTENDAGEN / .....

Het centrale informatiepunt tijdens de Open Monumentendagen vind je in het Stadhuis, ingang Stadhuisplein (pand 1).

TOEGANKELIJKHEID / .....

Helaas zijn niet alle monumenten toegankelijk voor rolstoelgebruikers. De panden die wel toegankelijk zijn en/of beschikken over een aangepast toilet zijn aangegeven door middel van een symbooltje in het overzicht. Neem bij twijfel contact op met de organisatie (informatiepunt Stadhuis, Stadhuisplein, pand 1). In Rijksmuseum Boerhaave (pand 27) is een speciale rondleiding voor visueel gehandicapten Meer informatie bij het Informatiepunt in het Stadhuis of: www.omdleiden.nl.

KIDSGIDS EN ENGELSTALIG PROGRAMMA LEIDEN / .....

De Kidsgids en het Engelstalig programma zijn tijdens de Open Monumentendagen verkrijgbaar bij het informatiepunt in het Stadhuis (zie hierboven). De KidsGids is ook verkrijgbaar bij de kinderactiviteiten in de Hortus botanicus (pand 9).

PARKEREN LEIDEN / .....

Als je met de auto naar Leiden komt, kun je gebruik maken van verschillende parkeerterreinen. Raadpleeg hiervoor www.leiden.nl/parkeren of parkeerterrein Haagweg: 071-512 0071 / www.stadsparkeerplan.nl.

OPENBAAR VERVOER / .....

Actuele informatie via www.9292.nl of 0900-9292 (€ 1,00/min, max. € 20,-).

VRAGEN EN OVERIGE INFORMATIE / .....

Heb je een vraag over je bezoek aan de Open Monumentendagen?

Bekijk de website: www.omdleiden.nl.

Of stuur een mail naar: info@omdleiden.nl. We helpen je graag.

Actuele informatie tijdens Open Monumentendagen via Twitter: @OMDleiden of Facebook: Open Monumentendagen Leiden.

Interieur van het handwerklokaal voor meisjes van het Heilige Geest Weeshuis, 1933. Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken.

Check de website voor actuele bezoekersinformatie

www.omdLeiden.nl

Wijzigingen voorbehouden

OVERZICHT MONUMENTEN

Leiden

ZA Zaterdag open van 12.00 tot 17.00 uur

ZO Zondag open van 10.00 tot 17.00 uur

 Afwijkende openingstijden

 (± Gedeeltelijk) Rolstoeltoegankelijk

 Niet rolstoeltoegankelijk

 Beperkt toegankelijk, houd rekening met wachttijd

 Reserveren via www.omdleiden.nl

 Consumpties verkrijgbaar

 Muziek in monument

 Kinderactiviteit/leuk voor kinderen

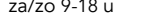

 Nevenactiviteiten

 Toiletten

 Rolstoeltoegankelijk toilet

 Podcast voor visueel beperkten

N.B.: Bezoek aan de opengestelde monumenten is op eigen risico. Bij het betreden van panden in verbouwing wordt stevig schoeisel ten zeerste aangeraden. Kinderen alleen onder begeleiding van één volwassene per kind. Gelieve instructies van medewerkers Open Monumentendagen Leiden op te volgen.

01	STADHUIS (INFORMATIEPUNT)	OPEN / ZA ZO	
	Ingang Stadhuisplein 1	za/zo 10-17 u	Meer info p. 13
02	GEMEENLANDSHUIS VAN RIJNLAND	OPEN / ZA ZO	
	Breestraat 59		Meer info p. 14
03	WOONHUIS in verbouwing	OPEN / ZA	
	Apothekersdijk 15		Meer info p. 15
04	MOLEN DE PUT	OPEN / ZA	
	Park de Put 11		Meer info p. 16
05	JAPANMUSEUM SIEBOLDHUIS	OPEN / ZA ZO	
	Rapenburg 19	za/zo 10-17 u	Meer info p. 17
06	ARS AEMULA NATURAE	OPEN / ZA ZO	
	Pieterskerkgracht 9 - 9a		Meer info p. 18
07	GRAVENSTEEN	OPEN / ZA ZO	
	Ingang: Pieterskerkhof 6		Meer info p. 19
08	PIETERSKERK LEIDEN	OPEN / ZA ZO	
	Ingang: Kloksteeg 16 en Pieterskerkhof 1a		Meer info p. 24
09	HORTUS BOTANICUS	OPEN / ZA ZO	
	Ingang: Rapenburg 71	za/zo 9-18 u	Meer info p. 25
10	ACADEMIEGEBOUW	OPEN / ZA ZO	
	Rapenburg 73		Meer info p. 26
11	Vm. KOETSHUIS in verbouwing	OPEN / ZA ZO	
	Nonnensteeg 14		Meer info p. 27

12	OUDE STERREWACHT	OPEN / ZA ZO	±
	Sterrenwachtdaan alleen bereikbaar via 5e Binnenvestgracht		Meer info p. 28
13	Vm. BUREAU VAN POLITIE	OPEN / ZA ZO	
	Zonneveldstraat 10		Meer info p. 29
14	HOEKHUIS voor verbouwing	OPEN / ZA ZO	N
	Hogewoerd 132		Meer info p. 30
15	Vm. JOODS WEESHUIS	OPEN / ZA ZO	N
	Roodenburgerstraat 1a		Meer info p. 32
16	HISTORISCHE BEGRAAFPLAATS GROENESTEEG	OPEN / ZO	
	Groenesteeg 126		Meer info p. 33
17	SPEELTUIN ONS EILAND	OPEN / ZA ZO	
	Kortenaerstraat 61	Za 11-17u Zo 13-17u	Meer info p. 38
18	SCHEEPSWERF STALLINGA	OPEN / ZA ZO	N
	Admiraal Banckertweg 19		Meer info p. 39
19	HERENGRACHTKERK	OPEN / ZA ZO	N
	Herengracht 70		Meer info p. 40
20	HOOGLANDSE KERK	OPEN / ZA ZO	N
	Nieuwstraat 26c		Meer info p. 41
21	HEILIGE GEEST- OF ARME WEES- EN KINDERHUIS	OPEN / ZA	± N
	Hooglandse Kerkgracht 17		Meer info p. 42
22	DIACONAAL CENTRUM DE BAKKERIJ	OPEN / ZA	
	Oude Rijn 44		Meer info p. 43
23	MONUMENT voor verbouwing	OPEN / ZA	
	Haarlemmerstraat 165		Meer info p. 44
24	WOONHUIS met monumentale gang	OPEN / ZA ZO	±
	Oude Singel 118		Meer info p. 45
25	AMBACHTSPLEIN	OPEN / ZA ZO	± N
	Langegracht 70 c en d		Meer info p. 46
26	LEIDSE SCHOUWBURG	OPEN / ZO	± N
	Oude Vest 43	zo 12-17u	Meer info p. 47

- 27 RIJKSMUSEUM BOERHAAVE** **OPEN / ZA ZO** [Meer info p. 52](#)
Lange Sint Agnietenstraat 10
- 28 HARTEBRUGKERK** **OPEN / ZA ZO** ± [Meer info p. 53](#)
Haarlemmerstraat 110
- 29 KEGELHUIS** **OPEN / ZA** [Meer info p. 54](#)
2e Binnenvestgracht 19
- 30 VOLKSPARK DE LEIDSE HOUT** **OPEN / ZA ZO** ± [Meer info p. 55](#)
Ingang Houtlaan 100
- 31 HOUTZAAGMOLEN DE HEESTERBOOM** **OPEN / ZA ZO** [Meer info p. 56](#)
Haagweg 79
- 32 SPEELTUINVERENIGING WESTERKWARTIER** **OPEN / ZA ZO** [Meer info p. 57](#)
Ten Katestraat 10a
za/zo 11-17 u

Het jongste erfgoed van Leiden

De Leidse universiteitsbibliotheek aan de Witte Singel, een ontwerp van Bart van Kasteel (1978-1984).

Woonerf, bloemkoolwijk, zitkuil, witgrijze gevels; veel mensen zullen bij erfgoed niet meteen denken aan deze verschijnselen uit de jaren 1970 en 1980. Maar waar de indeling in voor- en achterhuis iets zegt over het wonen in de 17de eeuw, zo typeren de zitkuil en het woonerf de ideeën over samenleven van zo'n vijftig jaar geleden. En ook dat verdient aandacht en onderzoek. Het gaat bovendien om een periode die een grote impact op de stad heeft gehad.

In de jaren 1970 ontstonden de Leidse wijken Merenwijk, Bockhorst en Koppelstein en een groot deel van het Waardeiland. In de jaren 1980 gevolgd door de Stevenshof. Tegelijkertijd pakte de gemeente met miljoenen aan staatssteun de verkrotting in de binnenstad aan. De nieuwbouw daar voegde zich naar de bestaande historische bebouwing. De projectontwikkelaar deed zijn intrede en Leiden introduceerde net als andere steden de burgerparticipatie.

Erfgoed Leiden en Omstreken deed de afgelopen twee jaar onderzoek naar dit alles, met hulp van vele betrokkenen. We maakten dankbaar gebruik van het 'levend geheugen' van eerste bewoners, architecten, wethouders en ambtenaren. Dat leverde veel kennis op over de architectuur en stedenbouw uit die periode. Leiden blijkt veel bijzondere woningen en publieke gebouwen rijk te zijn, waarmee ze op nationale schaal kan wedijveren met andere steden.

Meer weten?

Kijk dan op www.erfgoedleiden.nl/jongebouwkunst

OPEN / ZA 10-17 u ZO 10-17 u

STADHUIS

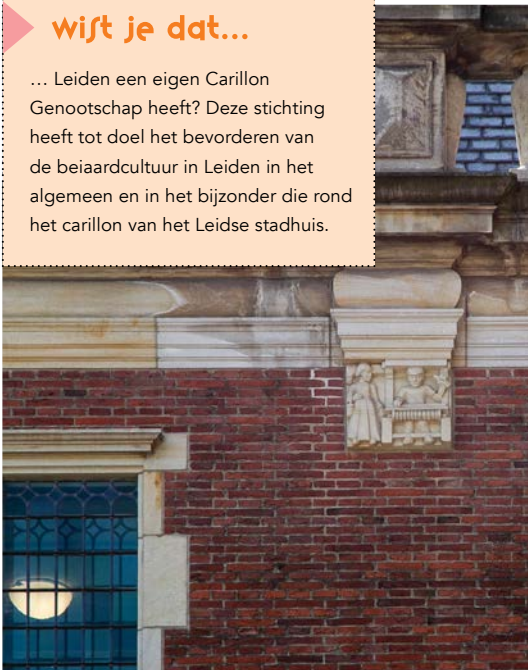
Ingang Stadhuisplein 1

/ Infopunt afhalen programmaboekje & Kidsgids / Open Huis begane grond en binnentuin / Historische Vereniging Oud Leiden en Erfgoed Leiden en Omstreken (zie p.58) / Rondleidingen Stadhuis door Raadsleden (zie p.59) /

Het Leidse stadhuis groeide in de middeleeuwen uit tot een multifunctioneel gebouw. Er werd bestuurd, handelgedreven, vlees gekeurd en rechtgesproken. In 1595-1597 kreeg het stadhuis een nieuwe gevel. Na de verwoestende brand van 1929 verrees achter die herstelde gevel aan de Breesstraat een geheel nieuw bouwwerk, ontworpen door architect C.J. Blaauw. Daarmee ontstond ook het huidige Stadhuisplein. De gevel aan de pleinzijde van het stadhuis is voorzien van veel beeldhouwwerk. Onder de kroonlijst van de vleugel met de Burgerzaal, zijn acht grote kraagstenen aangebracht met verwijzingen naar typisch Leidse zaken en gebeurtenissen. De reliëfs zijn gemaakt door de beeldhouwster Corry Franzen-Heslenfeld. Zo is daar de palingvisser in een peurbak: een houten boot die gebruikt werd om te vissen (te 'peuren') naar paling. Jaarlijks vindt in Leiden nog steeds de Peurbakkentocht plaats, een optocht van bijzonder uitgedoste boten over de Leidse grachten. (p.20 Thematekst) Er is ook een afbeelding van een boer en boerin bij een kaaspers: een verwijzing naar de beroemde Leidse kaas met komijn, die veel langer houdbaar was dan de gangbare kaas en daarom werd meegenomen op de schepen van de VOC. Even verderop verwijst een ander reliëf naar de uitdeling van haring en wittebrood, als verwijzing naar Leidens Ontzet van 3 oktober 1574. Nog steeds halen Leidenaren op die dag haring en wittebrood in het nabij gelegen Waaggebouw. / OMD

wist je dat...

... Leiden een eigen Carillon Genootschap heeft? Deze stichting heeft tot doel het bevorderen van de beiaardcultuur in Leiden in het algemeen en in het bijzonder die rond het carillon van het Leidse stadhuis.

Achter deze indrukwekkende gevel uit 1598 zorgde het Hoogheemraadschap van Rijnland ruim 400 jaar voor de waterhuishouding in Rijnland. Een belangrijk taak in dit waterrijke gebied en dat is ook binnen te zien: het kostbare interieur is grotendeels bewaard gebleven. In de ruime hal biedt een fraaie trap toegang tot onder andere de Grote Zaal, een ruimte met een beschilderd tongewelf en 18e-eeuws goudleer op de wanden. Hier werd nog tot 1841 recht gesproken in waterstaatszaken door het college van dijkgraaf en hoogheemraden (het bestuur van het hoogheemraadschap). Vandaar ook het schilderij van Jan Lievens, tijdgenoot van Rembrandt, met een voorstelling van Vader Tijd die het rechtsboek overhandigt aan Vrouwe Justitia. Het andere schilderij, uit 1655, laat een belangrijke gebeurtenis uit de geschiedenis van het Hoogheemraadschap zien: graaf Willem II van Holland die in 1255 een oorkonde overhandigt aan de hoogheemraden. Deze oorkonde wordt nog steeds bewaard in het archief van het Hoogheemraadschap. Uit de tekst blijkt dat er in 1255 al heemraden waren die toezicht hielden op de waterkering langs het IJ en de Zwammerdam. Deze oorkonde zal vroeger bewaard zijn in het 'IJseren Comptoir', de voormalige archiefruimte hier in het Gemeenlandshuis. Je kunt hem vanuit de Grote Zaal betreden. In 1999 verhuisde het Hoogheemraadschap naar een nieuw gebouw aan de Archimedesweg. Zij is nog steeds eigenaar van het Gemeenlandshuis aan de Breestraat. / OMD

wist je dat...

... bij belangrijke gebeurtenissen de dijkgraaf en hoogheemraden met elkaar dronken uit een zogenaamde hensbeker? Het Hoogheemraadschap heeft nog een aantal exemplaren in bezit, waaronder de hensbeker van Zwanenburg.

De naam hensbeker is afgeleid van Henze of Hanse, wat gilde of vereniging betekent. Het drinken uit deze beker symboliseerde de eenheid en eensgezindheid van het bestuurscollege. Hensbeker van Zwanenburg. Ca. 1685. © Collectie: Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden

OPEN / ZA 12-17 u

/ Betreden op eigen risico / Alleen toegankelijk met rondleiding / Stevig schoeisel aangeraden /

Dit deel van de Apothekersdijk is tot stand gekomen bij een stadsuitleg in het midden van de 14e eeuw. Of het huis zo ver teruggaat is niet bekend. Eind 16e eeuw is er sprake van een klein huis. Mogelijk hoorde de kelder met kruisgewelven daar bij. Begin 17e eeuw is het huidige huis gebouwd door meester timmerman Jan Corstantsz. Hij bezat al verschillende huizen er achter aan de Haarlemmerstraat. De hoofdopzet van een voorhuis aan de straat en een zogenoemd zomerhuis daarachter dateert uit die tijd. Het daar achter gebouwde achterhuis is waarschijnlijk ook in de 17e eeuw tot stand gekomen. In het voorhuis stond oorspronkelijk een spiltrap. Het deel ervan op de begane grond is in de 18e eeuw verwijderd. Door het voorhuis en langs het zomerhuis werd in de 18e eeuw een gang gemaakt en in de voorgevel een nieuwe pui. Verschillende kleine verbouwingen vonden plaats in de late 18e, 19e en 20e eeuw. Daarbij werd het huis in 1933 omgevormd tot sportschool met onder meer een bokslokaal op de begane grond en massage en gymnastiekruimten op de verdieping. Het pand bevat nog bijzonder veel authentieke details, maar is de loop der eeuwen helaas slecht onderhouden. De restauratie-aannemer zet alles op alles om zoveel mogelijk historische details en materialen te behouden. / ME

wist je dat...

... de voorgevel gevaarlijk overhelde en daarom steen voor steen, met gebruik van de oorspronkelijke materialen en ambachtelijk vakmanschap, weer is opgebouwd?

MOLEN DE PUT

Park de Put 11

OPEN / ZA 12-17 u

/ Betreden molenwerf op eigen risico / Werf toegankelijk voor rolstoel, molen niet / Kinderen onder begeleiding / Zeer steile trap / Volg instructies op / Molen in bedrijf bij voldoende wind /

Korenmolen De Put is een reconstructie van de standerdmolen die Jan Jansz. Put hier in 1619 op de nieuwe stadswal van Leiden liet bouwen. Het ambacht van molenaar is inmiddels immaterieel erfgoed en vrijwilligers laten zien hoe een molenaar zijn arbeid verricht. Hoe hij de wind inschat en begint met het op de wind plaatsen van het wiekenkruis, het 'kruien'. Hoe hij de zeilen oplegt en met windkracht 5 of meer de tarwe tot volkorenmeel maalt. Wieken met een lengte van meer dan 24 meter zoeven tachtig keer per minuut voorbij en laten de meer dan 1200 kilogram wegende bovenste molensteen rofelen over het graan. Meel stroomt door de meelpijp in de meelzak terwijl de molenaar het maalproces aanpast bij een windvlaag. Hij luistert naar de geluiden die zijn molen maakt, controleert voortdurend of het meel wel fijn genoeg is en of het niet te warm wordt. Zakken graan worden ook met windenergie naar boven gehesen. Tot wel duizend kilogram op een werkdag. Lange werkdagen soms, van een mooie maalwind moest immers optimaal worden gebruik gemaakt.

Molen De Put is één van de twee standerdmolens die Zuid-Holland rijk is. Beklim de lange trap aan de staart en zie hoe de molenaar zijn werk doet. De Put is weliswaar geen monument, maar wel een monumentale molen. Als werktuig voor een ambacht, levend erfgoed. / WZ

wist je dat...

... een molen 'in de vreugd' kan staan? Bij een blijde gebeurtenis zoals huwelijk of geboorte staat de wiek dan vóór het onderste punt.

OPEN / ZA 10-17 u ZO 10-17 u

/ Ingang rolstoel is om de hoek via Oude Varkenmarkt (bordje naast deur) / Kinderspeurtocht verkrijgbaar bij kassa /

In dit statige grachtenpand is sinds 2005 Japanmuseum SieboldHuis gevestigd. Het museum is vernoemd naar de arts en Japankenner Philipp Franz von Siebold, die na een jarenlang verblijf in Japan het huis na 1832 ging bewonen. Terwijl sociëteit Minerva de benedenverdieping in gebruik had, stelde hij op de eerste verdieping zijn verzameling voorwerpen uit het nog zeer onbekende Japan tentoon voor bezoekers. Zelf verbleef hij meestal in zijn buitenverblijf Nippon aan de Lage Rijndijk. Dit jaar viert het museum het Sieboldjaar, want het is precies 200 jaar geleden dat Von Siebold aankwam in Japan en zich daar als een van de eerste 'westerlingen' onderdompelde in de Japanse cultuur.

De etnografische en botanische verzamelingen van Von Siebold hebben hun weg gevonden in de collecties van verschillende Leidse musea, ook in de Hortus. De rijkdom van de Japanse cultuur vind je nog steeds terug in dit oer-Hollandse grachtenhuis. Het pand is in de loop van de 16e eeuw ontstaan door samenvoeging van verschillende huizen. Daarna volgden diverse verbouwingen. Onder meer kwam er midden 17e eeuw een achtergevel naar ontwerp van Arent van 's-Gravesande. Halverwege de 18e eeuw is de structuur van het complex aangepast. Uit die tijd stamt de huidige voorgevel met de centrale entree. Latere eigenaren brachten alleen decoratieve veranderingen aan. De beroemde Engelse society-architect James Wyatt ontwierp het stijlvolle plafond in de Panoramakamer. / MG

wist je dat...

... Japanmuseum SieboldHuis allerlei Japanse activiteiten organiseert? Zoals een jaarlijkse Japanmarkt, ter herinnering aan het bezoek van de Japanse keizer aan in 2005.

ARS AEMULA NATURAE

Pieterskerkgracht 9 - 9a

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

/ Begane grond vrij toegankelijk, bovenverdieping alleen met rondleidingen / Houd rekening met wachttijd / Gedeeltelijk rolstoeltoegankelijk (begane grond) / Expositie Leden Kunstenaarsvereniging Ars Aemula en proeflessen (p.58-59) /

De kunstenaarsvereniging Ars Aemula Naturae, *De kunst wedijvert met de natuur*, kortweg ARS, bestaat sinds 1799 en is voortgekomen uit de schildersacademie die eerder door de Leidse schilders Willem van Mieris en Carel de Moor was opgericht. Het is de oudste, nog bestaande kunstenaarsvereniging van het land. Bekende en minder bekende schilders hebben hier les gegeven of juist lessen gevolgd in schilder-, en beeldhouwkunst of hebben hier de etspers bediend. De vereniging ARS kreeg in 1859 onderdak in het pand Pieterskerkgracht 9, waar destijds een school voor minvermogenden was gevestigd, opgericht door Cornelis Kneppelhout, ook wel bekend als de dichter Klikspaan. De Leidse architect J.W. Schaap maakte het ontwerp voor de verbouwing. Na sluiting van de school in 1922 bleef Ars Aemula de enige gebruiker van het pand. Het monumentale pand bevat bijzondere sporen uit verschillende eeuwen. In het voorhuis is een beschilderd cassetteplafond uit 1653 waarop bloemslingers, engeltjes en zelfs een vleermuis staan afgebeeld. Uit dezelfde periode dateert de houten kastenwand op de eerste verdieping. Deze is beschilderd in een speciale marmer-techniek waardoor het net lijkt of de wand is uitgevoerd in kostbaar grijs-zwart marmer. Zowel plafond als kastenwand zijn uniek voor Nederland en zijn onlangs met zorg gerestaureerd. / CB

wist je dat...

... de vereniging nog steeds actief is in dit pand? Tijdens de Open Monumentendagen is er een expositie van werk van de leden. Ook organiseert de vereniging cursussen, workshops en lezingen.

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

GRAVENSTEEN

Ingang Pieterskerkhof 6

/ Bezoek alleen met rondleiding / Houd rekening met
wachtijd / gladde en onregelmatige vloeren en trapjes /
Zo 12,14 & 16 u Het verhaal van de cipierster (p.61) /

Het Gravensteen heeft in de loop der eeuwen verschillende functies gehad. In de stad leeft het vooral voort als gevangenis. De groei van het complex weerspiegelt het veranderende gebruik. De verschillende bouwfases zijn goed te zien vanaf het Gerecht. Hier werden lijfstraffen voltrokken. Het laatste doodvonnis was in 1856. Het oudste deel is de vierkante centrale toren. Deze stamt uit het eind van de 12e eeuw en was oorspronkelijk vluchttoeren voor de graven van Holland. Toen de toren in 1463 werd overgedragen aan de stad als gevangenis, is hij verhoogd en van een zeshoekig traptorentje voorzien. Naarmate de stad groeide, kwam er behoefte aan meer cellen. Die werden aan de rechterkant bijgebouwd. Ook kwam er een galerij, vanwaar de schepenen de strafvoltrekking konden gadeslaan. In de 17e eeuw werd de vrijheidsstraf ingevoerd. Voordien zaten mensen wel in voorarrest, maar het vonnis was meestal een lijfstraf of boete. Voor toepassing van de tuchthuisstraf was meer ruimte nodig. Het tuchthuis aan de linkerkant en het gedeelte aan het Pieterskerkhof werden toegevoegd door Arent van 's-Gravensande. In het tuchthuis moesten de vrouwen spinnen en de mannen hardhout raspen, dat als kleurstof diende. Geheel rechts staat de laatste uitbreiding door Willem van der Helm, waar de Vierschaar van Rijnland en van Leiden elk hun eigen verdieping hadden. Gevangenen hoefden ook voor hun berechting niet meer naar buiten. / SJS

wist je dat...

... het Gravensteen meermalen een vrouwelijke cipier had? Zij werd aangesteld door de stad en was verantwoordelijk voor het volledige reilen en zeilen in deze microsamenleving.

Gravensteen 1763, gezien vanaf het Gerecht. Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken

feesten en paraderen op straat

'De ene helft van Leiden kijkt
naar de andere helft'

MET DANK AAN /

Carien Overdijk

Leiden bouwt graag een feestje voor iedereen. Elke Leidenaar kent de uitbundige viering van Leidens Ontzet. Maar de feesttradities van de stad omvatten zoveel meer. In de middeleeuwen waren Leidse jaarmarkten en kermissen al goed voor drommen vrolijke drukte, later volgden eeuwenlang de populaire maskerades van studenten. Inmiddels zetten ook jongere tradities de stad jaarlijks meermalen op zijn kop.

Vierde Leiden in 1515 misschien zijn eerste écht grote volksfeest? Bijna iedereen was toen in touw om de nieuwe, 15-jarige graaf van Holland – de latere Keizer Karel V - en zijn grote gevolg te ontvangen, met een onvergetelijke intocht. De Breestraat kreeg aan de kop een grote triomfboog. De straat werd volledig afgezet met hekken, bekleed met Leids laken en versierd met meibomen en toortsen. En bij de toenmalige Witte Poort (waar nu de Witte Singel begint) was er een formeel ontvangstritueel: de overhandiging van de stadsleutels door het stadsbestuur. Overal in de stad waren podia opgericht voor toneelgroepen en rederijkers.

Herkenbaar? Nog altijd viert Leiden haar geschiedenis graag met rituelen, optochten, openbare podia en meerdaagse straatfestijnen. Naast de legendarische 3-oktobervieringen kennen we sinds 1985 de Leidse Lakenfeesten (met jaarmarkt, nostalgische kermis, peurbakkentocht en drakenbootraces), en sinds 2019 de Rembrandtdagen. Deze recentere evenementen hebben onmiskenbaar hun wortels in oudere feesttradities, zoals de middeleeuwse jaarmarkten, kermissen en muzikale parades.

Maskerade gehouden door de Leden van het Leidsche Studentencorps den 23sten Juni 1885, Ter viering van den 310den verjaardag der Leidsche Hoogeschool, voorstellende Geschiedenis van Leiden van de stichting af tot het jaar 1574." Steendruk van P.W.M. Trap naar G.J. Bos, uitgave door P. Somerwil, 1885. Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken.

DE REMMEN LOS OP MARKTDAGEN

De oudst bekende Leidse jaarmarkt dateert van 1125. Jaarmarkten duurden altijd meerdere dagen. Ze werden vernoemd naar religieuze feesten of heiligen en stonden meestal onder auspiciën van een kerkbestuur. Zo had je in Leiden tot ver in de 18e eeuw de Crucemarkt of Kruismarkt (feest van het Heilig Kruis, met de aanvang op Hemelvaartsdag). Ook was er eeuwenlang een jaarmarkt van 2 tot 20 juli. In de 16e eeuw telde handelsstad

Leiden – naast weekmarkten - vijf vaste jaarmarkten (waaronder twee leermarkten), die vrije handelskansen boden aan leden van bepaalde gildes of 'neringen', van binnen én buiten de stad. De kramen stonden op of vlakbij de kades langs de Rijn. Veel straatnamen getuigen nog van deze marktfunctie, zoals de Beestenmarkt en de Aal-, Boter-, Vis- en Houtmarkt. Op sommige van deze kades staan nog altijd de weekmarkten van de Leidse binnenstad.

Op de vroegere handelsdagen gingen de remmen los. Dan werd het zogeheten 'marktkruis' opgericht, ten teken dat Leiden tijdelijk een 'vrijstad' was. Had je schulden, of was je verbannen, dan mocht je op deze dagen de stad in zonder het risico opgepakt te worden. Niet álles mocht: vechten was verboden en werd bestraft. De status van vrijstad gaf ongetwijfeld aanleiding tot extra jolijt, temeer omdat de jaarmarkten vaak gepaard gingen met kermissen. In 1854 werd de laatste Leidse jaarmarkt vervangen door een meerdaagse zomerkermis, die het tot 1910 volhield.

HOE 3 OKTOBER HET FEEST DER FEESTEN WERD

Het Groot Lunapark en de Feestelijke Warenmarkt rondom 3 oktober hebben dus oeroude voorlopers. Beide evenementen zijn in 1577 ingesteld 'ter eeuwige nagedachtenisse' aan Leidens Ontzet. Ze zijn altijd voorafgegaan door een dankplechtigheid in de Pieterskerk (pand 8). De muzikale omlijsting werd en wordt nog altijd door militaire orkesten - en later ook plaatselijke fanfares - verzorgd.

En tot zestig jaar geleden hoorde een militaire parade bij de feestelijkheden. Leiden was immers eeuwenlang een garnizoensstad.

Sinds 1574 zijn de 3-oktoberfeesten steeds verder uitgebouwd. Zo kwam er gratis uitdeling van haring en wittebrood, openlucht-koorzang, een minikoraal voor kinderen, straatfeesten, ontvangsten, pleinpodia en lezingen: Leiden bouwt graag een feestje voor iedereen!

Peurbakkentocht. © Sjoerd de Jong

De kermis. © Sjoerd de Jong

Geuzen intocht. © Andor Kranenburg

Elke Leidenaar kent de uitbundige viering van Leidens Ontzet. Maar de feesttradities van de stad omvatten zoveel meer. In de middeleeuwen waren Leidse jaarmarkten en kermissen al goed voor drommen vrolijke drukte, later volgden eeuwenlang de populaire maskerades van studenten. Inmiddels zetten ook jongere tradities de stad jaarlijks meermalen op zijn kop.

EEN RAAR PAKKIE AAN

Leidse evenementen gaan van oudsher vaak gepaard met verkleedpartijen. Hullen vele duizenden zich op 3 oktober in de 'clubkleuren' van Leidens Ontzet (rood-wit), dan zijn er ook nog de tientallen deelnemers aan de Grote Optocht die zich – vaak in familieverband – ingenieus vermommen om het thema van het betreffende jaar op een praalwagen uit te beelden. In de stoet bevindt zich ook altijd de voorzitter van de 3 October Vereniging en de burgemeester van Leiden, in jacquet en met hoge hoed.

In vol ornaat tijdens de Koraalzing in het Van der Werff park. © Andor Kranenburg.

Ook bij de Leidse Open Monumentendagen en de Rembrandtdagen steken acteurs en figuranten zich graag in historische kostuums. De Rembrandtdagen onderscheiden zich met zogeheten 're-enactment.' Overall in de binnenstad spelen gekostumeerde inwoners dan scènes na uit de tijd van de beroemdste Leidenaar. En op de tweedaagse Japanmarkt hullen vooral jongeren zich graag in anime- of mangakleding (pand 5). De aloude verkleedtraditie uit de studentenmaskerades leeft dus voort in nieuwe vormen. De plaatselijke leverancier van historische kostuums (80.000 stuks op voorraad), pruiken (3000) en grime floreert. Dit familiebedrijf, naar zijn oprichter Hoppezak geheten, ontving in 2017 bij zijn honderdjarig bestaan de Gouden Erepennen van de stad Leiden. Net zoals de 3 October Vereniging die sinds jaar en dag met Hoppezak samenwerkt.

Drukte na de grote 3 oktober optocht. Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken

PIETERSKERK LEIDEN

Ingang: Kloksteeg 16/
Pieterskerkhof 1a

OPEN / ZA 12-17 u **ZO** 10-17 u

/ Bezoek Kerkmeesterskamer / Beklimmen van de trans /
Schommelen in het middenschip / Rondleidingen / Bespeling
Orgel: Za 16.30 en Zo 10.15 / Za Zo Inloopconcert Leidse koren
(p.66 en 69) /

De Pieterskerk Leiden staat al ruim negenhonderd jaar in het hart van de stad. In die tijd groeide de kleine grafelijke kapel uit tot een van de grootste kerkgebouwen in Nederland. Een hoge toren bekroonde het gebouw, maar die stortte ruim vijfhonderd jaar geleden in tijdens een zware storm. Tot 1566 stond het monument vol beelden en schilderijen. De meeste hebben de Beeldenstorm echter niet overleefd. Een uitzondering is het grote altaarstuk met het Laatste Oordeel van Lucas van Leyden. In de kerk staat een reproductie. Het origineel is te zien in Museum De Lakenhal.

De Pieterskerk Leiden is altijd met haar tijd meegegaan en een mooi voorbeeld van levend erfgoed. Het levend houden van het monument is een prachtige opgave, waar de Pieterskerk Leiden veel aandacht aan besteed. Ieder jaar bezoeken ruim 100.000 mensen het monument, om rond te kijken of bij een speciale gelegenheid, zoals bijvoorbeeld de uitvoering van de Matthäus Passion.

Wanneer je er binnenloopt, ontcom je niet aan het imposante Van Hagerbeer-orgel en het kleurrijke Thomas Hill-orgel. Tijdens de Open Monumentendagen 2023 staan deze orgels centraal: je komt meer te weten over het oude ambacht van orgelbouw en krijgt een kijkje achter de schermen. Natuurlijk is beide dagen ook orgelmuziek te horen. / FH

wist je dat...

... het Van Hagerbeer-orgel orgelpijpen heeft die al in 1446 te horen waren?
Prijsvraag: hoeveel orgelpijpen heeft het huidige orgel? Mail je antwoord naar marketing@pieterskerk.com.
Onder de juiste antwoorden verloten wij een lunch voor twee personen in het museumcafé van de kerk.

OPEN / ZA 9-18 u ZO 9-18 u ±

/ Open Monumentendagen Kidsactiviteiten za en zo 12-16 u (p.63) / Stempelpost KidsGidsroute / Za 11 u en Zo 15 u inloop-rondleidingen Levend erfgoed. Reserveren noodzakelijk via www.hortusleiden.nl (max. 20 pers.) /

HORTUS BOTANICUS

Ingang: Rapenburg 71

De Leidse Hortus bestond nog geen vijf jaar of er werden al bijen gehouden. Toen Dirck Cluyt in 1594 als hortulanus de botanische tuin kwam versterken, nam hij meteen een bijenstal mee. Al snel schreef hij het boek 'Van de Byen' over bijenhouden. Sindsdien is het ambacht van imker niet meer weg te denken uit de Hortus, hoewel pas in de 18e eeuw ontdekt werd hoe belangrijk bijen zijn voor de bestuiving van planten.

De Hortus botanicus, gesticht in 1590 door de Universiteit Leiden, herbergt meer dan 400 jaar aan kennis. Niet alleen plantkundige kennis, ook ambachtelijke kennis over het houden van bijen en botanisch tekenen zijn onlosmakelijk verbonden met de tuin. Onderzoekers uit alle windstreken benutten de grote collectie van de Leidse Hortus om de wereld van planten nog beter te begrijpen. En al sinds de stichting is de tuin toegankelijk voor bezoekers die de bijzondere planten komen bewonderen. De Hortus doet niets liever dan zijn kennis delen met iedereen die daarvoor openstaat: natuurlijk is de tuin voor studenten van de universiteit van onschatbare waarde, maar ook bezoekers gaan wijzer weg. Zo verzorgt de imker rondleidingen en geven botanisch illustratoren cursussen in botanisch tekenen. Op deze manier worden deze ambachten, die onmisbaar voor de Hortus zijn, levend gehouden. / EK

wist je dat...

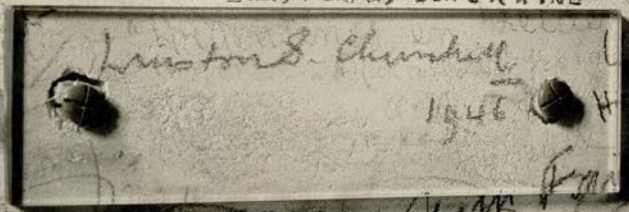
... er jaarlijks zo'n 300 potjes honing worden geoogst bij de honingbijen van de Hortus? Afhankelijk van het jaargetijde verschilt de smaak, van fruitig tot zoet.

Het Academiegebouw is gehuisvest in de voormalige kloosterkerk van de Witte Nonnen. Na de Reformatie kwam het gebouw vanaf 1581 in gebruik bij de Leidse universiteit. Deze liet het pand voortdurend aanpassen en uitbreiden om aan nieuwe onderwijsfuncties te voldoen. In de voormalige kapel van het klooster kwam een vloer, waardoor twee collegezalen ontstonden: Het Groot Auditorium en het Klein Auditorium. De opening van de Leidse universiteit in 1575 ging destijds gepaard met een feestelijke optocht, waarin niet alleen de Leidse stadswacht en de eerste bestuurders en hoogleraren meeliepen, maar waarin ook de vier faculteiten uitgebeeld werden door allegorische figuren. In 1825 werd, wederom bij een (halve) eeuwfeestviering, de inwijdingsoptocht van 1575 nog eens nagespeeld door studenten. Dit was het sein voor een reeks van maskerades die de stad om de vijf jaar in zijn ban hield. Dergelijke uitgebreide maskerades vinden niet meer plaats, maar er bestaan binnen de universitaire wereld nog vele andere academische tradities. Jaarlijks op 8 februari trekt een bonte stoet (cortège) van de rector magnificus en hoogleraren in toga, voorafgegaan door de pedel, naar de Pieterskerk voor de ceremoniële opening van het Academisch jaar. De pedel speelt ook een belangrijke rol bij promoties en oraties. Door het uitspreken van de woorden: 'hora est', het is tijd, geeft hij aan dat de tijd voor de promotie verstreken is. / OMD

wist je dat...

... het sinds jaar en dag traditie is dat kersverse afgestudeerden, en soms ook beroemdheden en bevriende staats-
hoofden, hun handtekening op de muur van het zweetkamertje mogen zetten?

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

/ Pand in verbouwing, betreden op eigen risico / Bovenverdieping beperkt toegankelijk / Inloopconcerten Leidse koren in de achtertuin (zie p.66 en p.69) /

Nonnensteeg 14 is in 1856 gebouwd als koetshuis bij Rapenburg 83 op de plaats van twee huisjes. Het bezit van een dergelijk gebouw voor een rijtuig en paarden was in de 19e eeuw modieus. Met de opkomst van de auto aan het begin van de 20e eeuw verdwijnen de koetshuizen of gaan ze dienst doen als garage. Bij Nonnensteeg 14 is de oorspronkelijke functie herkenbaar aan de brede toegang en het hooiluik erboven. De deuren naast de toegang waren oorspronkelijk vensters. Tot voor kort lag binnen nog een klinkervloer. Vanwege de breedte van het gebouw is een voor de bouwtijd moderne gietijzeren kolom geplaatst om een onderslagbalk te dragen. In de grote voorste helft van de ruimte werden oorspronkelijk de koetsen geparkeerd. Of de paarden daar ook stonden is niet duidelijk. De kleinere ruimte aan de achterzijde kan als stal zijn gebruikt maar ook als tuigkamer. De constructie van het dak bestaat uit twee rijen 'Philibertspanten'. Dergelijke spanten zijn gemaakt van tegen elkaar gespijkerde planken waardoor de kenmerkende gebogen vorm mogelijk is. Uit de twee rijen blijkt dat er oorspronkelijk sprake was van twee daken die later met elkaar zijn verbonden door een platdak. Een bijzondere 19e-eeuwse wc met bijbehorend fonteintje uit Rapenburg 83 zijn in het gebouw hergebruikt. / ME

wist je dat...

... voor sommige huizen aan het Rapenburg met een koetshuis aan de achterzijde steigers moesten worden gebouwd in de Doelengracht om de koetsen in en uit te kunnen rijden?

OUDE STERREWACHT

Sterrewachtlaan / Ingang
via 5e Binnenvestgracht

OPEN / ZA 12-17 u **ZO** 10-17 u

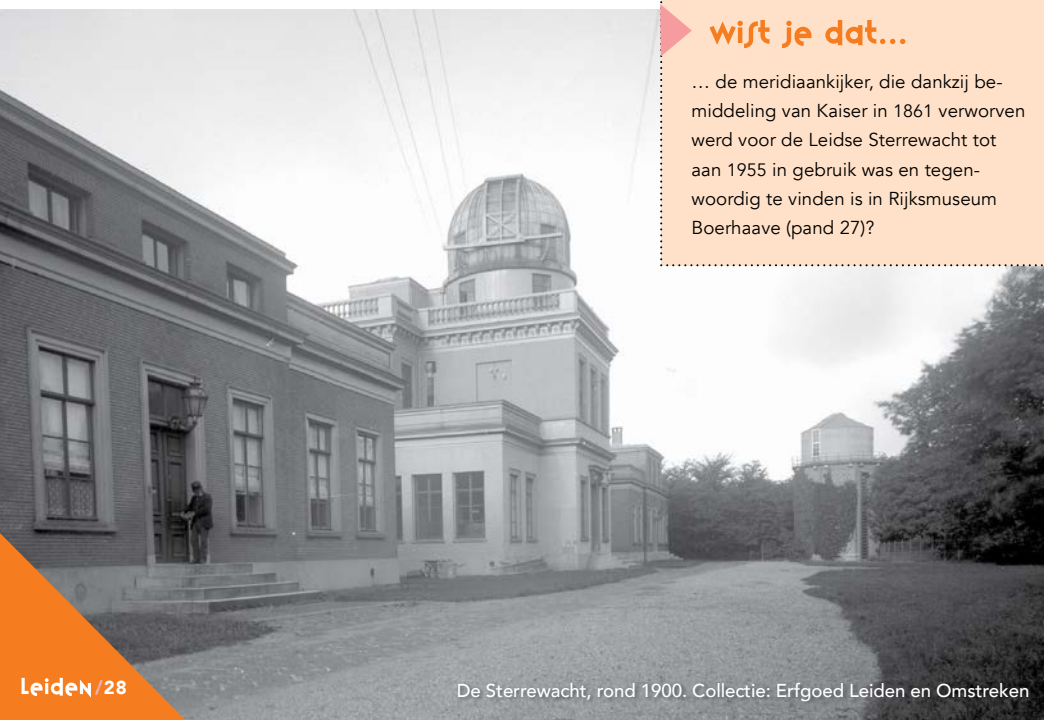

/ Ingang via 5e Binnenvestgracht / Toegang alleen met rondleidingen / Houd rekening met wachttijd / Gedeeltelijk rolstoeltoegankelijk /

De Leidse Sterrewacht kwam er dankzij een intensieve campagne van Frederik Kaiser (1808-1872). Deze sterrenkundige wilde graag een sterrenwacht die voldeed aan de eisen van de tijd. Hij vroeg Henri Camp, architect des konings (benoemd door Willem III), zich voor zijn ontwerp te laten inspireren door de beroemde sterrenwacht van St. Petersburg. Camp maakte een vergelijkbaar, representatief gebouw in neoclassicistische stijl. Het werd in 1861 in gebruik genomen. Het gebouw is in de loop van de tijd verschillende keren uitgebreid. De opzet bleef altijd dezelfde: een centraal deel geflankeerd door vleugels. Op het dak kwamen twee observatiekoepels. Zowel voor de sterrenkunde zelf, als voor het gebouw zijn internationale contacten altijd van belang geweest. Kaiser en zijn opvolgers schaften telescopen en meetinstrumenten aan van Duitse, Franse en Nederlandse makelij. De 10-duimskijker heeft zelfs een Amerikaanse lens. Internationale samenwerking werd steeds belangrijker. Zo had het project Carte du Ciel (begonnen in 1887) als doel een fotografische kaart van de hele sterrenhemel te maken. Achttien sterrenwachten deden hier aan mee. De Oude Sterrewacht Leiden kocht er de fotografische kijker voor. Gasthoogleraar Albert Einstein bezocht de Sterrewacht regelmatig. De stoel waarop hij graag zat om door de kijkers te turen is altijd zorgvuldig bewaard. / OMD

wist je dat...

... de meridiaankijker, die dankzij bemiddeling van Kaiser in 1861 verworven werd voor de Leidse Sterrewacht tot aan 1955 in gebruik was en tegenwoordig te vinden is in Rijksmuseum Boerhaave (pand 27)?

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

/ Entree alleen in de hal / Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers /

Vm. BUREAU VAN POLITIE

Zonneveldstraat 10

“Die horizontale lijnen tusschen het verticale type van de stadshuizen staan bespottelijk”: het ontwerp van een nieuw politiebureau deed in 1927 nogal wat stof opwaaien. De architect, gemeenteambtenaar J. Neysingh volgde de toen moderne stijl van de Amsterdamse School. De gevel heeft een ‘bewegelijk’ middendeel waarin holronde ramen en de bolronde muurvlakken elkaar afwisselen. Inderdaad vallen de horizontale lijnen op en verder de afgeronde hoeken en verschillende metselverbanden. Er kwam nog meer kritiek: ingeklemd tussen bestaande panden, zou het pand “tot in lengte van dagen onvoldoende blijken te zijn”. Een rake voorspelling, want het bouwplan hield geen rekening met maatschappelijke ontwikkelingen. In de jaren twintig van de vorige eeuw gebeurde transport van arerestanten nog te voet of met een bakfiets. Neysingh plande dan ook ruimte in voor een fietsenkelder. Al tijdens de bouw van het bureau kreeg de politie echter de beschikking over een dienstauto. IJlms werd het pand Langebrug 99 aangekocht en verbouwd tot garage. Later gingen omliggende panden dienst doen als leslokaal, kantine, archief, opslagplaats of celruimte. In de oorlog diende de binnenplaats als opslag voor in beslag genomen fietsen. In 1986 is het hele korps verhuisd naar het bureau aan de Langegracht. Het gebouw is nu particulier bewoond. Van het oorspronkelijke interieur bleven de tegels en het glas-in-lood in de hal bewaard. / OMD

wist je dat...

... de twee stenen koffers op de stoep voor het politiebureau herinneren aan de razzia in 1943, toen een grote groep Leidse Joden werd opgepakt en gedeporteerd? De razzia werd vanuit dit gebouw gecoördineerd.

14

HOEKHUIS voor verbouwing

Hogewoerd 132

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

/ Monument voor restauratie / Houd rekening met wachtrij /
Kinderen onder begeleiding / Steile trap / Expositie 50 jaar
Diogenes /

Dit pand staat op de hoek van de Hogewoerd en de Rijnstraat. Het is kort na de stadsuitbreiding van 1659 gebouwd. Daarna is het pand bijna twee eeuwen in gebruik geweest als bakkerij. Vervolgens waren er onder andere een manufacturenwinkel, een sigarenzaak en een wijnwinkel gevestigd. In de gevel aan de Rijnstraat vallen de raamkozijnen in de bovengevel op. Links zijn er een smal kloosterkozijn en twee kruiskozijnen die uit de 17e eeuw dateren, maar die misschien niet altijd op deze plaats hebben gezeten. Het kruiskozijn rechts is waarschijnlijk in de 19e eeuw toegevoegd.

De winkelruimte dateert waarschijnlijk in deze vorm uit het eind van de 19e eeuw. Daarachter ligt een souterrain waarin de keuken is ondergebracht. Tegen de zijmuur aan de Rijnstraat is een pothuis gebouwd: een kleine lage uitbouw die deels onder en deels boven het straatniveau ligt. Een pothuis werd vroeger vaak gebouwd als uitbreiding van een half ondergrondse werkruimte of keuken.

De laatste jaren werd Hogewoerd 132 alleen nog gebruikt voor kamerverhuur. Het was dringend toe aan onderhoud. In 2022 heeft de Stichting Diogenes Leiden het pand gekocht. Het plan is om na een ingrijpende restauratie twee appartementen te realiseren. Het ene krijgt een toegang via de winkelpui aan de Hogewoerd, het andere via de deur van een voormalige karrenloods aan de Rijnstraat. / LB

wist je dat...

... er in de 17e eeuw minstens honderd pothuizen in Leiden waren en dat er nu nog maar vier over zijn?

1973-2023

Stichting Diogenes Leiden

50 jaar hart voor monumenten

www.diogenes-leiden.nl | info@diogenes-leiden.nl

Stichting Diogenes Leiden wordt door de belastingdienst aangemerkt als een culturele Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Hierdoor is het voordeel van giften of schenkingen hoog.

Vm. JOODS WEESHUIS

Roodenburgerstraat 1a

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

/ Vanwege functie gezondheidscentrum, alleen hal, gang en tuin toegankelijk / Mini expositie over het leven in het weeshuis / Zie: www.herdenkingleiden.nl /

Behalve de Davidster in de deur, is er in dit gebouw niets dat herinnert aan de oorspronkelijke functie. Maar de stenen koffer, koperen plaquette en Stolpersteine doen vermoeden dat deze plek een bewegende geschiedenis heeft. Een verhaal dat door allerlei mensen levend gehouden wordt. Door een steentje te leggen, biografieën van de bewoners te schrijven, te herdenken. Van 1929-1943 werden hier Joodse kinderen opgevangen die om allerlei redenen niet thuis konden wonen. Het gebouw werd hier speciaal voor ontworpen door Bernard Buurman. Het pronkstuk was de erker met een dak dat open kon, zodat die tijdens Soekot dienst kon doen als loofhut. De directeur en zijn vrouw woonden ook in het huis en leidden het vanuit vooruitstrevende pedagogische principes en een sterk bewustzijn van de joodse identiteit. Een oud-bewoner beschreef het als 'één grote familie'.

Eind jaren 30 kwamen er veel kinderen bij die gevlucht waren uit Duitsland, later in de oorlog kinderen die bescherming zochten tegen de deportaties van de Joodse bevolking. Op 17 maart 1943 werd het weeshuis ontruimd en werden alle kinderen en hun begeleiders op de trein gezet naar Westerbork. Zij werden vermoord in nazi-vernietigingskampen. Slechts twee kinderen kwamen na de oorlog terug.

/ GV

wist je dat...

... in 2020 de eerste bewegende beelden van het weeshuis opdoken? Deze beelden zijn te zien op www.herdenkingleiden.nl/weeshuis

OPEN / ZO 10-17 u

/ Aula en begraafplaats / Rondleidingen in groepjes over de grafvelden (doorlopend) /

Tussen de Zijlsingel en het einde van de Groenesteeg lag een bolwerk ter verdediging van de stad. Toen dit in de 19e eeuw niet meer nodig was, werd in 1813 op dit bolwerk 'de Nieuwe Begraafplaats' aangelegd. Deze is ontworpen door toenmalig stadsarchitect Salomon de Paauw die hier ook begraven ligt. De indeling is nog vrijwel hetzelfde: het hogere deel heeft een kruisvorm, die doet denken aan een kerk; het lagere, wat verder naar rechts gelegen deel (gezien vanaf het toegangshek) heeft het karakter van een tuin. Op de begraafplaats liggen veel bekende Leidenaren. Zo is hier in 1872 Frederik Kaiser, de eerste Nederlandse hoogleraar Sterrenkunde begraven. Hij zorgde voor de nieuwbouw van de Leidse Sterrewacht op een gedeelte van de Hortus, naar voorbeeld van de sterrenwacht van Sint Petersburg gebouwd (pand 12). Dit was het begin van een grote bloeiperiode van de Leidse sterrenkunde. Ook graven van bekende industriëlen zoals de familie de Koster van de Meelfabriek of Jacobus Hartevelt van de jeneverstokerij zijn er te vinden. Sinds 1978 is de begraafplaats rijksmonument. De Stichting tot instandhouding begraafplaats Groenesteeg zorgt niet alleen voor de begraafplaats maar doet ook onderzoek naar de begraven personen. Een team vrijwilligers plaatst al deze biografieën op een website. Daarnaast verzorgen de vrijwilligers regelmatig lezingen en rondleidingen over de begraafplaats met verschillende thema's zoals Leidse Fabrikanten, Vrouwen en Nederlands-Indië. / BB

wist je dat...

... de stichting tot instandhouding van de begraafplaats Groenesteeg naast groen- en onderhoudswerkzaamheden op de begraafplaats ook een nieuwsbrief, meerdere boeken en publicaties uitgeeft? Zie: www.begraafplaatsgroenesteeg.nl

Het rijke Leidse verenigingsleven

Een club voor elke hobby en elk belang

MET DANK AAN /

Cor Smit

Van oudsher heeft Leiden een bruisende verenigingscultuur. Al vroeg in de 20e eeuw ontstonden in de stad massa's muziek-, sport-, en hobbyverenigingen. Bovendien waren politieke partijen, vakbonden en woningbouwverenigingen in de vorige eeuw ook échte verenigingen, bestuurd door de leden zelf. Het verenigingsleven was het cement van de Leidse samenleving.

Het hoogtepunt van het Leidse clubleven ligt in het midden van de vorige eeuw. Vanaf de jaren zestig wordt de organisatiegraad langzaam wat minder. Zoals overal in Nederland leidt de toename van welvaart en vrije tijd tot meer individuele recreatie. Televisie en internet vullen de avonden waarin je vroeger naar je club ging. De ontzuiling en ontkerkelijking spelen eveneens een rol. Die leidden begin 21e eeuw al tot fusies en krimp. Dit lot trof vooral veel Leidse sportverenigingen.

Toch is Leiden nog steeds een echte verenigingsstad. Vijftig jaar geleden had de Sleutelstad zelfs de hoogste sportorganisatiegraad van Nederland en nog altijd bloeien hier tientallen sportclubs. Daarnaast telt Leiden momenteel tegen de honderd zang- en muziekverenigingen en tientallen buurtverenigingen. Ook zijn er massa's hobbyclubs en ideële groepen (van tuinieren en toneelspelen tot de Leidse Video en Smalfilm Liga). En dan zijn er nog de besloten clubs: denk aan de vele studentenverenigingen, kunstenaarsvereniging Ars Aemula (pand 6) en het handjevol besloten gezelschappen voor de elite zoals Rotary Leiden en Herensociëteit Amicitia (pand 29).

Show and Marchingband K&G © Jordy Kortekaas

HET VOLK VERHEFFEN

Al halverwege de negentiende eeuw begonnen de kerken, maar ook groepjes prominente Leidenaren, initiatieven te ontplooiën om 'de arbeiders te verheffen' in clubverband. Zo werden vanuit de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zangkoren opgezet waar iedereen welkom was. De muziekbeoefening viel in de smaak. Het aantal koren groeide snel, later gevolgd door fanfares. Ook de 3 October Vereniging (1886) is opge-

zet om 'het volk te beschaven.' Met een cultureel programma hoopte men dronkenschap en wangedrag de kop in te drukken.

Tot 1970 was de samenleving sterk verzuild. Verenigingen waren meestal verbonden aan een levensbeschouwing. Zo kon je bijvoorbeeld sporten in christelijk of katholiek verband, of bij een algemene of socialistische club. De nog altijd bloeiende korfbalvereniging Pernix (1921) was aanvankelijk christelijk en speelde dus alléén in de christelijke competitie.

De protestantse kerken richtten zogeheten 'jongelingsverenigingen' en 'meisjesverenigingen' op, om de jeugd in toom te houden. Ook het hervormde wijkwerk zorgde voor activiteiten in clubverband. Een voorbeeld daarvan is het nog springlevende muziekgezelschap K&G, in 1928 opgericht in het wijkgebouw aan het Levendaal.

K&G kwam van de jongeren zelf, en dit was lang niet het enige initiatief 'van onderop'. Overal ontplooiden arbeiders en jongeren zelf clubinitiatieven. Bij de katholieken kwam er dan wel wat extra supervisie aan te pas. Zo ontstond in 1936 het sportverbond Docos (voetbal, atletiek, gymnastiek, later ook tafeltennis), omdat de geestelijkheid één katholieke sportkoepel wilde. Met in het bestuur uiteraard een geestelijke.

Ook vanuit fabrieken ontstonden verenigingen. Textielbedrijf Clos & Leembruggen had een schaakclub, omdat directeur Leembruggen zelf graag schaakte. Voor muziekgezelschappen lag het initiatief vaak bij de arbeiders. De directie steunde deze clubs van harte, zoals Werkmans Wilskracht van de Leidse Katoenmaatschappij (1902).

ARBEIDERS REGELDEN HET ZELF

Eigen initiatieven van arbeiders namen een hoge vlucht vanaf de Eerste Wereldoorlog. Aan de basis lag vaak een belangenvereniging, zoals de verzuilde vakbonden en bepaalde politieke partijen. Al deze koepels hadden jeugdorganisaties en coöperatieve verenigingen, die een cascade aan nieuwe organisa-

Demonstratie van de Leidsche Gymnastiek en Scherm Vereniging Excelsior bij de Volkstuinvereniging 'Ons Genoegen' in 1937. Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken.

ties opleverden. Zo regelden de socialisten hun eigen sport-, toneel- en muziekgezelschappen, maar ook ideële natuurclubs. Ook de eerste woningbouwverenigingen kwamen voort uit protestantse en socialistische arbeidersbewegingen.

De woningbouwverenigingen waren weer een springplank voor tuintjes- en plantenkweekverenigingen én voor buurt- en speeltuinverenigingen (zie kader). Ook volkstuinverenigingen zijn vaak te danken aan leden van woningbouwverenigingen of andere bewoners van nieuwe wijken. Het complex van Ons Buiten in Leiden-Noord is een fusieresultaat van een aantal volkstuinverenigingen, die in Noorderkwartier en de Kooi waren ontstaan.

NA WERKTIJD BRUISTE HET

De Leidse sportclubs kwamen aanvankelijk minder van onderop, want tot ongeveer 1900 was sporten voorbehouden aan de elite. Maar toen arbeiders en middenstanders meer vrije tijd kregen, groeide het aantal sportclubs snel. Het begon met turn- en wandelverenigingen. Na de Eerste Wereldoorlog richtten Leidse arbeiders talrijke voetbalclubs op. Al snel volgden ook andere sporten.

Deze trend gold ook voor andere activiteiten: het bruiste na werktijd. Er verschenen (mond)harmonicaclubjes, muziekbandjes (jazz!), operette-, toneel- en musicalgezelschappen, maar ook hengel- of postduivenverenigingen. Vanaf de jaren twintig was het verenigingsleven in Leiden overal. En hoewel in onze tijd een veel kleiner percentage Leidenaren lid is van een club, laat staan zich inzet vóór een club, telt de stad nog altijd honderden vrijwillige sociale verbanden. Een rijke traditie.

Het paddenstoel-huisje in Speeltuin Ons Eiland. © OMD

Voorstelling van Buurtvereniging Ons Eiland in de Leidse Schouwburg.
Collectie: Ergoed Leiden en omstreken.

SPEELTUINVERENIGINGEN, EEN TYPISCH LEIDS FENOMEEN

Alle Leidse wijken kennen een speeltuinvereniging, gedreven door vrijwilligers en met een lage contributie, zodat elk kind toegang heeft. Niet-leden betalen een laag entreegeld, soms zelfs niets. Er zijn Leidse speeltuinverenigingen verdwenen, maar buurtgenoten richten ook weer nieuwe speeltuinen op. De verenigingen hadden in de vorige eeuw zelfs hun eigen dans-, zang- en toneelclubjes. En niet te vergeten, hun eigen korfbalverenigingen! Van de huidige Leidse korfbalverenigingen hebben er twee (Trigon, KZ De Danaïden) een speeltuinherkomst. Dit jaar zijn twee speeltuinverenigingen opgenomen in het programma, Westerkwartier (pand 32) en Ons Eiland (pand 17). Meer lezen over de geschiedenis van de Leidse speeltuinen?

Cor Smit, de geschiedenis van de Leidse speeltuinen. Gepubliceerd op de website: speel-tuinenleiden.nl/toen-en-nu/

SPEELTUIN ONS EILAND

Kortenaerstraat 61

OPEN / ZA 11-17 u ZO 13-17 u

/ Kinderen tot 12 jaar kunnen hier heerlijk spelen /

De Zeeheldenbuurt, ten oosten van de Zijlsingel, is grotendeels gebouwd tussen de beide wereldoorlogen, deels met sociale en deels met eenvoudige particuliere woningen. Anders dan in vergelijkbare buurten uit die tijd, is er vóór de oorlog geen speeltuinvereniging, wel een actieve buurtvereniging. Er is sprake van een speeltuin, maar die komt er niet. Direct na de oorlog besluiten bewoners dat die er wel moet komen. Ze schuiven de oude buurtvereniging opzij en richten op 1 juli 1946 de speeltuinvereniging Ons Eiland op. Directeur H.J. de Koster van de Meelfabriek wordt beschermheer. De vereniging slaat aan. Voortvarend worden speeltoestellen aangeschaft, nog vóór er een terrein is. Dat komt er wel snel, in september 1947, in de Kortenaerstraat. Bijna alle kinderen uit het kleine buurtje komen er spelen en de speeltuin breidt regelmatig uit. Zelf bouwt men onder meer de hoge glijbaan. Ondanks het feit dat het eigen clubhuis pas in 1958 wordt geopend, zijn er enorm veel clubjes – daarvoor wordt de kantine van de Meelfabriek of de buurtschool gebruikt. Er zijn clubjes voor jonge én voor oudere kinderen: toneel, dans, zang, knutselen, accordeon en meer. De eigen korfbalclub groeit uit tot een van de belangrijkste in de stad. Speeltuinvereniging Ons Eiland is zeker in de jaren vijftig hét voorbeeld van een Leidse speeltuin. / CS

wist je dat...

... koningin Juliana in 1954 een bezoek bracht aan de speeltuin? Ze schreef in het gastenboek: "Ik zou hier best willen komen spelen!"

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

SCHEEPSWERF STALLINGA

Admiraal Banckertweg 19

/ Werf betreden op eigen risico / Niet toegankelijk voor mensen die slecht ter been zijn / Stevig schoeisel aangeraden /

De oudste loods van Scheepswerf Stallinga - voorheen gebr. Tijssen - is gebouwd in 1922, het jaar dat de gebroeders Tijssen hier aan de oever van de Nieuwe Rijn een werf voor stalen schepen begonnen. Aanvankelijk bouwde men op de werf luxe vletjes, Leidse vletjes (roeibootjes), werkvletten en baggerschuiten. 's Winters maakten de werknemers vaarbomen en roeiriemen op de 10 meter lange werkbank, die nog steeds in gebruik is. Veel was handwerk en de oude machines werden aangedreven door een 12 pk Deutz-Brons-motor. Elektriciteit kwam er pas in 1975. Sinds 1925 werden op de werf ook binnenschepen gebouwd: zandschepen tot 100 ton, sleepboten en zogenaamde groentejagers (voor het vervoer van groenten) van 21 meter. Na de oorlog bouwde de werf veel woonschepen. Bijzonder is de dwarshelling die in 1955 verlengd werd tot 32 meter. Tegenwoordig is er ook een langshelling, voor dieper stekende schepen. Recent zijn ook veel nieuwe luxe zeiljachten gebouwd, de zogenaamde Lemsteraken. Er wordt nog veel en ingewikkeld onderhoud gepleegd om bijvoorbeeld historische schepen van elektrische aandrijving te voorzien. Op de werf is alle techniek aanwezig om geklonken constructies te maken, zowel bij reparaties als bij het fabriceren van nieuwe lieren. Klinken is een eeuwenoude methode om twee staalplaten met elkaar te verbinden. Je slaat dan een roodgloeiend rond stuk ijzer plat in twee tegenover elkaar gelegen eerder geboorde gaten. / RV

wist je dat...

... het terrein van de scheepswerf voorheen op een eilandje lag? Tot op hoge leeftijd kwam schrijver Maarten Biesheuvel graag per roeiboot naar deze werf voor een praatje bij een goede sigaar.

HERENGRACHTKERK

Herengracht 70

OPEN / ZA 12-17 u **ZO** 10-17 u

/ Za en zo Inloopconcerten Leidse koren (zie p.67) / Op diverse tijden bespeling W.N. de Jong Orgel / Fototentoonstelling "Woord in Beeld" (zie p.62) / Zo 10-11 u Welkom bij de kerkdienst (p.70) /

De huidige Herengracht is oorspronkelijk gegraven als singel aan de oostkant van de stad. Bij de stadsuitbreiding van 1659 werd deze singel 'hergebruikt' als stadsgracht. De grond aan weerszijden werd verkaveld en bebouwd met woonhuizen. De Herengrachtkerk staat op de plaats van drie van deze huizen, waarvan twee aan het begin van de 19e eeuw al waren vervangen door één pakhuis. In 1852 kocht de Christelijk Afgescheiden Gemeente het pakhuis om in te richten als kerk. Ruim vijftientig jaar later kreeg architect W.F. van der Heyden de opdracht een nieuwe kerk te bouwen op de plek van het pakhuis én het zuidelijke buurhuis. Hij combineerde in de voorgevel verschillende stijlen: de spitse vensters verwijzen naar de gotiek, terwijl de entreepartijen zijn geïnspireerd op de klassieke bouwkunst. De gevel is daarmee een voorbeeld van de toen populaire eclectische bouwstijl. Opvallend is dat de indeling van de voorgevel niet correspondeert met die van het binnenwerk. In 1878 stonden langs beide zijmuren banken, in het middenvak alleen stoelen. De 'herenbanken' links en rechts herinneren nog aan de oude situatie. Tijdens de Covidpandemie in 2020 is het interieur volledig aangepast aan de huidige eisen en functies van het gebouw. De Herengrachtkerk is in gebruik bij de Gereformeerde Kerk (Vrijgemaakt). Deze gemeente belegt op zondag twee diensten en organiseert diverse doordeweekse activiteiten voor de buurt. / BBU

wist je dat...

... de Herengrachtkerk daadwerkelijk 'levend erfgoed' is met een vitale geloofsgemeenschap met leden van 0 tot 92 jaar oud?
www.herengrachtkerk.nl

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

HOOGLANDSE KERK

Nieuwstraat 26 c

/ Za 13.15 en 14 u Inloopconcert Leidse koren (p.67) / 12.30, 14.30, 16.15u Orgelconcert (p. 67) / Zo 10 u en 12 u Kerkdienst (p.70) / 17 u Evensong / Expo De Hooglandse kerk - een levend monument /

Overdag is het zelden stil in de 14e-eeuwse 'Kathedraal van licht'. De Hooglandse kerk of Sint Pancras-kerk is een van de twee nog bestaande middeleeuwse kerken van Leiden. Het gebouw staat op 'het Hogeland', het eiland tussen de twee Rijnarmen. De bouw van de stenen kerk op deze plek kwam in verschillende bouwcampagnes tot stand. De huidige kerk is de plaats van samenkomst van de Leidse Binnenstadsgemeente, een actieve protestantse kerk, die openstaat voor iedereen, ongeacht achtergrond, leeftijd of levensverhaal. Op zondag worden er kerkdiensten en vespers gehouden, begeleid door eigen cantorij en orgelspel. Door de week is er gelegenheid tot ontmoeting in een breed aanbod van cursussen en werkgroepen met een taak in de gemeenschap of de stad. Twee middagen in de week staat de deur ook open voor bewoners van Leiden, voorbijgangers en toeristen die zich kunnen verwonderen over de schoonheid van het gebouw. Ten slotte wordt het gebouw ook verhuurd aan De Ekklesia Leiden voor hun vieringen, en incidenteel aan de Gemeente Leiden, de Universiteit Leiden, het MBO Rijnland, Studentenverenigingen, de 3 October Vereeniging, de Vereniging Oud Leiden en diverse private organisatoren van concerten en andere 'events'. Mede door de inkomsten uit deze verhuur blijft het mogelijk om dit eeuwenoude monument te onderhouden en door te geven aan een volgende generatie. / MK

wist je dat...

... in een van de kerkhuisjes, die pal tegen de westzijde van de kerk zijn aangebouwd, nu de Hooglandse Kamer is ingericht? Dit is een ruimte voor de stad, waar exposities en samenkomsten rond een thema plaatsvinden voor iedereen die daarin geïnteresseerd is.

HEILIGE GEEST- OF ARME WEES- EN KINDERHUIS

Hooglandse Kerkgracht 17

OPEN / ZA 12-17 u

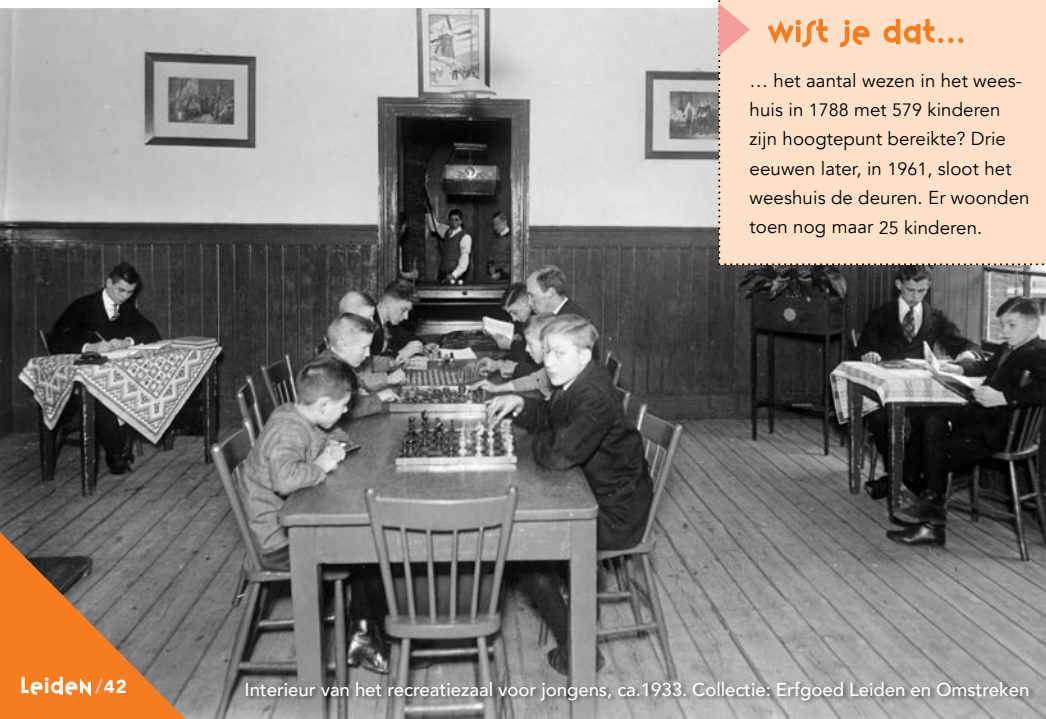

/ Tentoonstelling 'De wezen spreken' / Rondleiding langs Regentenkamer en Regentessenkamer / Houd rekening met wachttijd / Eerste verdieping niet toegankelijk rolstoel / Za 13 en 15 u Inloopconcert Leidse koren (p.67) /

Bijna 400 jaar lang, van 1583 tot 1961, bood dit complex een thuis voor Leidse wezen. De boven de poort uitgebeelde kinderen kijken op naar een duif, symbool voor de Heilige Geest, naar wie de instelling is genoemd. De instelling van Heilige Geestmeesters was verantwoordelijk voor het reilen en zeilen van het Weeshuis. Dit was sinds 1450 eerst gevestigd aan de Breestraat (huidig nr. 18). Naarmate er meer wezen kwamen, werden er steeds buurpanden aan toegevoegd tot het gebouw met 49 wezen uit zijn voegen barstte. In 1583 besloot men de leeggekomen gebouwen van het Onze Lieve Vrouwe gasthuis aan de Hooglandse kerkgracht te verbouwen en in te richten als weeshuis. Niet alleen vanwege ruimtegebrek, maar ook omdat het stadsbestuur zich sinds het verschijnen van het Armen Rapport uit 1557 actiever ging bemoeien met de armoede in de stad. Hierbij werden instellingen voor zorg gecentraliseerd en efficiënter georganiseerd. Het weeshuiscomplex is in de loop van de tijd verschillende keren verbouwd en aangepast. Zo kwam er in 1606 een nieuwe meisjesvleugel aan de noordzijde van de binnenplaats. De huidige Stichting Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis Leiden houdt zich tegenwoordig o.a. bezig met de huisvesting van kwetsbare jongeren. De regenten vergaderen nog steeds in de Regentenkamer. Tegenwoordig wordt het weeshuis complex beheerd door de Stichting Utopa en biedt het onderdak aan o.a. het Kinderrechtenhuis. / OMD

Wist je dat...

... het aantal wezen in het weeshuis in 1788 met 579 kinderen zijn hoogtepunt bereikte? Drie eeuwen later, in 1961, sloot het weeshuis de deuren. Er woonden toen nog maar 25 kinderen.

OPEN / ZA 12-17 u

/ Rondleiding door het gebouw / Houd rekening met wachttijden /

Dit historische complex van graanpakhuizen staat al zes eeuwen in het teken van kerkelijke barmhartigheid in Leiden. Namen als Barbara Gasthuis, De Minnepot, Huiszittenhuis, Armenbakkerij en Soephuis vertellen ons over de verschillende vormen van hulp in de loop der tijd. De twee ovens in de ovenruimte dateren uit de 16e-, en het begin van de 20e eeuw. Hier werd het brood gebakken voor de armen van Leiden dat ze op vertoon van een broodpenning konden afhalen. Deze penning werd uitgereikt na verplichte deelname aan de kerkdienst in de Bethlehemskerk, de Armenkerk aan de Lammermarkt. Een imposante schouw uit 1682, met een kleurrijke schildering van Het Laatste Oordeel, staat in de pronkkamer van De Bakkerij, de Goemoerskamer. Deze Goemoers (samentrekking van Goede Moeders) was het in de 16e eeuw opgerichte College van Vrouwen-Kraammoeders, dat arme zwangere vrouwen ondersteunde. Ze lieten naaisters hemden en 'roode luuren' (=luiers) maken en beloonden kraamloopsters (kraamverzorgsters) voor hun goede zorg. Dit eeuwenoude College helpt aanstaande moeders nog steeds. Nu met babypakketten en benodigdheden voor de babykamer. Diaconaal Centrum De Bakkerij biedt tegenwoordig onderdak aan vele organisaties en projecten die zich inzetten voor dak- en thuislozen, vluchtelingen, ex-gedetineerden en bijvoorbeeld de Voedselbank. / OMD

wist je dat...

... De Bakkerij de broodmunt nieuw leven heeft ingeblazen? Mensen die moeilijk kunnen rondkomen krijgen er een gratis buurtmaaltijd voor. En ze hoeven er niet eerst voor naar de kerk...

MONUMENT voor verbouwing

Haarlemmerstraat 165

OPEN / ZA 12-17 u

/ Pand voor verbouwing / Begane grond wel rolstoel, 1e verdieping niet toegankelijk rolstoel / Betreden op eigen risico /

Tussen de Oude Rijn en de Haarlemmerstraat, ter hoogte van Diaconaal Centrum De Bakkerij (pand 22), stond begin 15e eeuw het Barbara Gasthuis. In 1428 vestigen zich hier de Huiszittenmeesters van de Sint-Pancrasparochie. Deze instelling zorgde voor de thuiswonende (huiszittende) armen in de parochie door o.a. uitdeling van voedsel en brandstof. Het complex werd omstreeks 1451 uitgebreid met een kapel aan de Haarlemmerstraat. Het betrof een eenvoudig, rechthoekig gebouw met een hoge kap, binnen voorzien van een houten tongewelf. Na de Reformatie werd het gebouw overgenomen door de stad en kreeg het in 1611 een bestemming als fusteinhal. Daartoe werd de circa zes meter hoge ruimte voorzien van een verdiepingvloer en een zolder. Fustein is een van de vele soorten textiel die in Leiden gefabriceerd werden. Omdat daglicht belangrijk is voor het keuren en merken van deze stoffen, werden er verschillende houten kruisvensters aangebracht. Na tijdelijke leegstand werd in 1765 de verdieping als school ingericht. Niet veel later, in 1823 kreeg de begane grond een bestemming als 'Soephuis'. Hier werd soep bereid en uitgedeeld aan de arme Leidse bevolking. Uiteindelijk maakten beide functies plaats voor winkels en kantoorroimte. Momenteel wordt een deel van de voormalige kapel verbouwd. Verschillende interieurelementen en constructies van de oude bouwfasen zijn zichtbaar zoals houten kolommen en consoles met houtsnijwerk. / RB

wist je dat...

... in 1936 de oorspronkelijk middeleeuwse kapconstructie van de kapel tot ergernis van de bekende Leidse architect H.J. Jesse werd verwijderd? De sloop kon hij niet tegenhouden maar dankzij hem zijn er nog verschillende foto's bewaard gebleven.

Jacob Timmermans, De Fusteinhal en de Stads-Armenschool 1787.
Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

/ Hal, gang en tuin toegankelijk / Gedeeltelijk toegankelijk rolstoel /

Dit huis ligt in de stadsuitbreiding van 1610. Van het eerste huis resten nog de zijmuren, balklagen met moer- en kinderbinten en de kap. Ruim honderd jaar na de bouw kwam het pand in handen van de Leidse lakenhandelaar Daniel van Eijs. Hij liet het huis verbouwen en spaarde daarvoor kosten noch moeite. Een deel hiervan is bewaard: kijk maar eens naar het weelderige stucwerk in de vestibule en de gang, gemaakt door een Italiaanse stucwerker. Op het plafond van de vestibule staat 'Prudentia' (Voorzichtigheid) afgebeeld in de gedaante van een vrouw met spiegel. De seizoenen lente, zomer en herfst sieren het plafond in de gang, de winter ontbreekt. Boven de deuren de vijf zintuigen, waaronder horen, zien en ruiken. Het marmer in de gang is gelegd 'à livre ouvert', als een geopend boek: de marmertekeningen in de platen spiegelen ten opzichte van elkaar. Dit marmer komt uit de marmergroeven van het Toscaanse Carrara. Het werd als één blok verscheept naar Nederland en hier gezaagd en bewerkt. Dit weten we omdat de hele administratie van de verbouwing bewaard is gebleven. Daarin vinden we de namen van betrokken ambachtslieden en de herkomst van de gebruikte materialen. Het archief onthult ook de afwerkingen die in de loop van de tijd verloren gingen, zoals een 'kamertapijt-behangzel' van een Amsterdamse firma en behang van een Frankfurtse behangsel schilder. / EO

wist je dat...

... Daniel van Eijs vier plantages bezat in de Nederlandse kolonie Berbie (Noordkust Zuid-Amerika)? Daar werkten zeker 126 tot slaaf gemaakten. In brieven gaf Van Eijs instructies hen redelijk goed te behandelen, omdat ze dan meer zouden opleveren. (p.73)

AMBACHTSPLEIN

Langegracht 70 C en D

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

/ Pand in bedrijf, betreden op eigen risico / Kinderen onder begeleiding volwassene / Rondleiding Brouwerij Pronck (18+) inschrijven ter plaatse / Demonstratie diverse ambachten (p.58 en 64) / Za en zo Inloopconcerten Leidse koren (p.67 en 70) /

Dit jaar is er een levendige ambachtsmarkt ingericht op het Ambachtsplein aan de Langegracht. Het gebouw dateert uit 1913 en diende oorspronkelijk als gemeentelijke vuilverbranding. Het werd de tweede gemeentelijke vuilverbranding van Nederland. De verbrandingsoven sloot aan op de al aanwezige schoorsteen van de Gemeentelijke Gas- en Elektriciteitsfabrieken. Met handkarren en paard en wagen werd het afval in de stad verzameld. Via een inmiddels verdwenen poort aan de Langegracht reden de karren naar binnen. De volle vuilcontainers werden naar de eerste verdieping getakeld en leeggestort in de verbrandingsoven. Hierna reed de wagen met een lege container via de poort in de zijgevel weer naar buiten. De huidige gebruiker, BamBam Steenhouwers, gebruikt een nieuwere variant van dit takelsysteem voor het ophijzen van steenblokken. Al in 1929 sloot de vuilverbranding vanwege te veel stankoverlast en hoge exploitatiekosten. Na een grondige verbouwing kreeg het gebouw in 1954 een nieuwe bestemming als hoogspanningsstation of schakelstation. Het energiebedrijf zette hier hoogspanning van het hoofdniet om naar laagspanning, zoals gebruikt in huishoudens. Sinds 15 jaar zitten er nu twee ambachten in: Brouwerij Pronck en BamBam Steenhouwers. Veel van de vorige functies zijn nog zichtbaar in het pand. Gekleurde, platte koperen strips stonden in verbinding met de enorme spoelen van de transformatoren in de zgn. 'smoorspoelruimtes'. / SJ & OMD

wist je dat...

... het oude ambacht van steenhouwen nog steeds broodnodig is voor de restauratie van historische gebouwen? Door jonge mensen op te leiden blijft dit vakmanschap behouden.

OPEN / ZO 12-17 u

/ Rondleiding achter de schermen en het toneel / Beperkt toegankelijk voor mindervaliden / Rondleiding zo vanaf 12u start elk kwartier (max. 15 personen per groep) /

De Leidse Schouwburg is de oudste schouwburg van Nederland die nog steeds zijn theaterfunctie vervult. Een bijzondere plek met veel historie. In 1705 kreeg de Haagse acteur Jacob van Rijndorp, leider van rondreizend theatergezelschap 'de Groote Compagnie' toestemming van de Leidse magistraat om een theater te bouwen op de plek van een afgebrande mouterij. De waterbron van deze mouterij bevindt zich nog altijd in de zaal, onder de vloer. Het gebouw is meermalen vergroot en vertimmerd. In 1865 verbouwde stadsarchitect Willem Schaap vooral de voorgevel en de zaal ingrijpend. Schaap ontwierp een symmetrisch opgezette voorgevel in eclectische stijl (een combinatie van stijlen). De zaal kreeg haar hoefijzervorm, geïnspireerd op Italiaanse theaters en uitgevoerd in een feestelijke neobaroekstijl. In 1974-1976 restaureerde Onno Greiner de schouwburg. Hij was gegrepen door de intieme relatie tussen zaal en podium. Greiner ontdekte dat beide ruimten samen een ei vormen waarbinnen de toeschouwer als het ware het toneel wordt opgetrokken en de acteur de zaal in. Door hierover te publiceren in vaktijdschriften werd de Leidse Schouwburg bekend onder architecten over de hele wereld. Door de intieme setting komen veel jonge en gevestigde cabaretiers en theatermakers hier graag optreden. Zomer 2023 werd de zaal opnieuw gestoffeerd; alle stoelen kregen nieuwe bekleding. / Lvd

wist je dat...

... er veel tradities zijn in en rondom het theater? Zo brengt het bijvoorbeeld ongeluk om acteurs succes te wensen voor aanvang van de voorstelling. Daarom zeg je toi toi toi! Grappig detail is dat er tegenwoordig kleine geluks-cadeautjes, de toitoi toi-tjes, uitgedeeld worden bij premières.

INZOOMEN EN UITZOOMEN

Natuur en wetenschap
in perspectief

MET DANK AAN /

Carien Overdijk,
Robbert Jan Hageman

Midwinterhoornblazen, paasvuren, appelfeesten: tradities op het platteland zijn vaak gebaseerd op de natuur en de wisseling der seizoenen. Een stad als Leiden kent de jaarlijkse Bijenmarkt en de Hoidagen. Maar als het om tradities gaat, dan is natuur in Leiden – dankzij de oudste universiteit van Nederland - toch primair object van studie.

Natuurwetenschappelijk onderzoek begint met systematisch observeren. Instrumenten zijn daarbij onmisbaar. Een doorbraak in de 17e eeuw was het slijpen van glas tot lenzen, op basis van het principe van lichtbreking. Hiermee konden onderzoekers zowel minuscule als heel grote, maar verafgelegen objecten ontdekken en bestuderen. De ontwikkeling van de microscoop én de telescoop gingen in de 17e eeuw ongeveer gelijk op. De Haagse allround-natuurwetenschapper Christiaan Huygens (1629-1695) ontwierp een echte sterrenkijker om de nachtelijke hemel te observeren.

VERBAZINGWEKKENDE MICROCOSMOS

Antoni van Leeuwenhoek wist juist minuscule lensjes te maken. Een verbazingwekkende microkosmos van organismen en structuren openbaarde zich. Een belangrijke doorbraak, want micro-organismen zijn van belang voor onze voeding, gezondheid en leefomgeving.

ANTONI VAN LEEUWENHOEK

Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723) was een Delftse lakenhandelaar. Hij ging aan de slag met metalen plaatjes en druppeltjes glas en maakte de allereerste microscoop. Terwijl tijdgenoten geboeid waren door sterren en planeten, ontdekte hij een net zo wonderbaarlijke wereld. Hij correspondeerde erover met leden van de Royal Society in London. Zijn ontdekking van de microkosmos leidde de weg naar identificatie van ziekteverwekkers. Hierdoor maakte de volksgezondheid een grote sprong voorwaarts.

Microscoop van Van Leeuwenhoek. Collectie: Rijksmuseum Boerhaave

Ook de medische wetenschap begint in de 17e eeuw met observatie. Artsen bestuderen de anatomie en ontleden dode lichamen. Zo ontstaat inzicht in de structuur, de werking en afwijkingen van het menselijk lichaam.

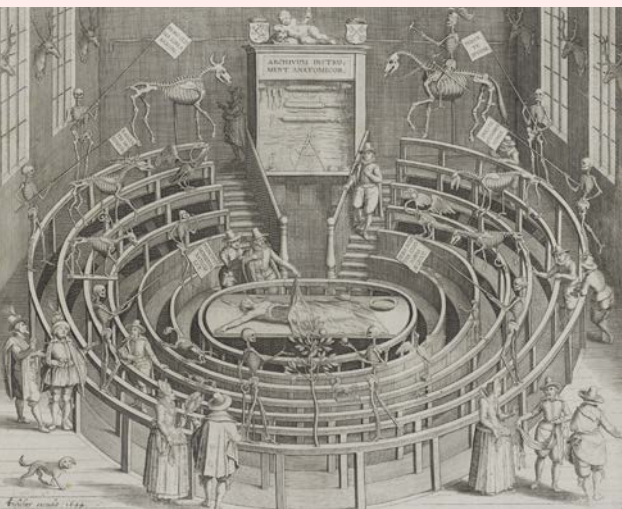
EEN MENIGTE OP HET ACADEMIEGEBOUW

De stichting van de Leidse universiteit in 1575 viel samen met de tijd dat de natuurwetenschap zich schuchter ging ontwikkelen.

Sterrenkunde was al direct deel van het Leidse curriculum, maar viel eerst nog onder de geometrie en was geen apart vakgebied. Dit veranderde in 1633, toen professor Jacobus Golius een groot kwadrant dat hij van zijn voorganger Snellius had overgenomen, liet installeren op het dak van het Academiegebouw (pand 10). Hiermee kon je hoeken meten tussen plaatsen op aarde, maar ook afstanden tussen sterren. Eind 17e eeuw kwam er ook een koepel met telescoop. Het platform op het Academiegebouw was soms toegankelijk voor bezoekers uit de burgerij. Dan stond het dak vol nieuwsgierige mensen die meteorietenregens of kometen door een telescoop wilden bekijken. De observatiepost werd in 1861 verplaatst naar een nieuw gebouw aan de Witte Singel. Na verdere uitbreidingen in de 19e eeuw ontstond het monumentale complex dat nu als de Oude Sterrewacht bekend staat (pand 12).

Academiegebouw, met nieuwe observatietoren. Litho L. Springer, 1828. Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken.

Het Anatomisch Theater, Prent door Woudanus. Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken.

Voor het ontleden van lichamen beschikte de universiteit sinds 1597 over een zogeheten anatomisch theater. Studenten en artsen konden, vanaf een ronde, steil omhooglopende tribune, de ontleding van dode lichamen (mens of dier) op de voet volgen. Het anatomisch theater was in de zomer, wanneer er geen secties verricht werden, opengesteld voor bezoekers. Die konden zich vergapen aan de skeletten van mensen en dieren die op de balustrade boven de tribune stonden opgesteld. Een reconstructie staat in Rijksmuseum Boerhaave (pand 27).

Hortus botanicus. © Ralph Renier

HOARDING, MAAR MET VERSTAND

Vanaf de 16e eeuw hebben allerlei Leidse wetenschappers immense verzamelingen aangelegd van gesteenten, mineralen, levende en gedroogde planten, dode dieren en menselijke lichaamsdelen. Ze hebben hun vondsten systematisch geordend en beschreven, en creëerden zo een grote voorraad studiemateriaal, die nog altijd nieuwe ontdekkingen oplevert. De bekendste Leidse collectie is de Hortus botanicus (pand 9). Al vanaf het begin in 1593 was deze tuin ook toegankelijk voor de Leidse burgerij.

Veel andere verzamelingen zijn beland in speciaal daarvoor opgerichte Leidse musea, zoals het in 1820 opgerichte Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, de voorloper van het huidige Naturalis. Ook de collecties van het Museum Volkenkunde en het Rijksmuseum van Oudheden hebben een voorgeschiedenis die teruggaat tot de vroege 19e eeuw. De ontwikkeling van de natuurwetenschap zelf is sinds 1923 onderwerp van Rijksmuseum Boerhaave (Pand 27).

BACTERIËN IN DE GRACHTEN

Wetenschappelijke inzichten van de Leidse universiteit hebben in het verleden niet direct geleid tot verbetering van het leefklimaat in de stad. Als dichtbevolkte stad viel Leiden meermalen ten prooi aan besmettelijke ziekten, zoals pest en cholera. Het belang van hygiëne bij infecties kwam pas aan het licht in de 19e eeuw, toen er meer bekend werd over de ziekteverwekkers. Het waren overigens vooral gewone dokters, geen professoren, die hygienemaatregelen bedachten. Vooral de scheiding van drink- en rioolwater en het dempen van grachtjes die destijds als 'open riool' dienden, brachten verbetering.

Nog altijd verrichten Leidse academici intensief onderzoek op natuur, micro- en makrokosmos. Maar ook bij de overige Leidenaren is de belangstelling voor natuur sterk toegenomen. Velen zijn zich bewust dat water, groen en dierlijk leven óók in de stad onmisbaar zijn.

VOEDSELBOS EN KWEERTUIN

Leiden kent tegenwoordig een eigen stadsbioloog, maar ook een duiker die de fauna van de Leidse grachten bestudeert. De stad telt een voedselbos en enkele kweertuinen waar omwonenden en/of

zorginstellingen met hun cliënten biologisch voedsel verbouwen. Vergroening is inmiddels onderdeel van het ruimtelijk beleid met als resultaat de aanleg van het spectaculaire nieuwe Singelpark, een terughoudender maabeleid en vergroting van boomspiegels. Ook stimuleert de gemeente geveltuintjes. De scheidslijn tussen stad en platteland is tegenwoordig minder duidelijk dan vroeger wel gedacht werd. Straks een Leids oogstfeest in de stad?

Bij de recent opgerichte Kweektuin Bontekoe in de Zeeheldenbuurt kweken buurtbewoners groenten voor de voedselbank. Van oudsher waren er kwekerijen en groentetuinen in deze buurt. © OMD Leiden

Rijksmuseum Boerhaave is gevestigd in een eeuwenoud monument. Een binnentuin, oude kloostergangen en voormalige ziekenzalen getuigen van vervlogen tijden. In oorsprong was het pand een vrouwenklooster, het Sint Caeciliaklooster (1414). Dit kwam na de hervorming (1572) aan de stad en werd eind 16e eeuw verbouwd tot stedelijk pest- en dolhuis ('krankzinnigengesticht'). Ook fungeerde het als algemeen ziekenhuis (gasthuis), met aparte verpleegzalen voor mannen en vrouwen. Bij de verbouwing werden de nieuwste inzichten van die tijd gebruikt. Omdat men dacht dat de oorzaak van veel ziekten vuile lucht was, maakte men aan beide zijden ramen die meestal open stonden voor de doorluchting. Rond 1720 gaf de naamgever van het museum, Herman Boerhaave, in de ziekenzalen onderwijs aan het ziekbied. Medische studenten kwamen vanuit heel Europa naar Leiden voor zijn praktijklessen. Het Caeciliagasthuis was als zodanig het eerste academische ziekenhuis van Leiden en de vroegste voorloper van het tegenwoordige LUMC. Rijksmuseum Boerhaave is hier sinds 1991 gevestigd. In het museum ontdek je de wereld van wetenschap en geneeskunde. In 2019 werd het uitgeroepen tot Europees Museum van het Jaar. De huidige tentoonstelling Onvoorstelbaar brengt de bezoeker zo dicht mogelijk bij Antoni van Leeuwenhoek, uitvinder van de microscoop. Als het ware kijk je over zijn 17e-eeuwse schouder mee. / AM

wist je dat...

... er tegenwoordig nog maar elf originele exemplaren van de microscoop van Van Leeuwenhoek bekend zijn? Vier ervan bevinden zich in de collectie van Rijksmuseum Boerhaave.

Portret Antonie van Leeuwenhoek (1632-1723), door Jan Verkolje (1680-1686). Collectie: Rijksmuseum Amsterdam.

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

HARTEBRUGKERK

Haarlemmerstraat 110

/ Za 14-15 u Orgelspel met aansluitend mogelijkheid bezoek orgel (p.68) / Za 16-16.30 u Workshop Gregoriaanse zang (p.68) / za 16.30-17 u Kerkzang door Hartebrugkoor (p.68) / Zo 11.15-12.30 u H. Mis met Schola Cantorum Hartebrugkerk: iedereen welkom (p.70) / Zo 16.30-17 Vesperviering: iedereen welkom /

De Hartebrugkerk, officieel de Onze-Lieve-Vrouw-Onbevlekt-Ontvangenkerk, is het eerste rooms-katholieke kerkgebouw in Leiden dat aan de openbare weg werd gebouwd, nadat in 1798 alle godsdiensten voor de wet gelijk waren gesteld. De bouw sloot een periode van schuilkerken af, toen katholieken hun geloof alleen in de privé sfeer mochten praktiseren. Het monument is gebouwd in 1836 in neoclassicistische stijl naar ontwerp van Theo Molkenboer. De rooms-katholieke gemeenschap heeft de Hartebrugkerk sindsdien onafgebroken in gebruik. De kerk kent een lange Franciscaanse traditie (dicht bij de mensen) en is een oase van rust in de drukte van de Leidse binnenstad. De inrichting van het gebouw vormt een eenheid met de architectuur en staat ten dienste van de geloofsgemeenschap. In het interieur heeft alles een betekenis, zoals de altaren, de heiligen op de glas-in-lood ramen, de beeldengalerij, het orgel, de preekstoel, de kruisweg en de doopvont. Behalve een plek voor stilte en gebed is de kerk natuurlijk ook een plaats van samenkomst, waar de gelovigen tijdens de Heilige Mis worden bevestigd in hun verbondenheid met God (eucharistie). Maar waar ook wordt getreurd om de dood (uitvaart); nagedacht wordt over zonden (biecht); waar de opname van nieuw leven in de gemeenschap wordt gevierd (doop). En niet in de minste plaats: waar twee mensen zich aan elkaar verbinden (huwelijk). Tijdens de Open Monumentendagen worden ook deze aspecten belicht. / HM

wist je dat...

... de spreuk op de gevel, waaraan de kerk zijn bijnaam Coeliekerk te danken heeft, is ontleend aan de Bijbel? In het Latijn staat er *Hic Domus Dei Est Et Porta Coeli*, oftewel: hier is het huis van God en de poort van de hemel.

KEGELHUIS

2e Binnenvestgracht 19

OPEN / ZA 12-17 u

/ Alleen toegang in groepen van max. 20 pers. / Toelichting en demonstratie / Houd rekening met wachttijd /

Rond het midden van de 19e eeuw ontstond bij de leden van de herensociëteit Amicitia (opgericht in 1768) de behoefte aan een buitensociëteit, voor onder meer sfeervolle soirées met dansgelegenheid. Daartoe werd in 1859 op een terrein naast de Rijsburgerpoort een houten gebouw neergezet door architect J.W. Schaap. De Rijsburgerpoort zelf bleek een handig onderkomen voor de wijnkelder. In 1898 werd de buitensociëteit uitgebreid met een kegelbaan in een apart gebouwtje. Het kegelen was in die tijd buitengewoon populair als gezellig, competitief tijdverdrijf. Niet alleen waren er kegelbanen bij cafés, zoals aan de Beestenmarkt en de Stationsweg. Er kwam ook een openbare baan (met biljartzaal) aan de Burcht, op kosten van de gemeente. De huidige kegelbaan is een ontwerp van de bekende Leidse architect W.C. Mulder en werd gebouwd in de eind 19e eeuw populaire vakwerkstijl. In 1932 maakte de buitensociëteit plaats voor het huidige gebouw aan de Steenstraat. De kegelbaan bleef echter bewaard en is nog steeds in gebruik bij de zes kegelclubs van de sociëteit. In 2016 werd het gebouwtje gerestaureerd. Daarbij kwam ook de originele muurconstructie weer tevoorschijn. Alle betimmeringen zijn vrijgemaakt, gerestaureerd en in de oorspronkelijke kleuren geschilderd. Van de lampen uit het begin van de vorige eeuw werden getrouwe replica's gemaakt. En de ballen rollen nog steeds over dezelfde iets holle kegelbaan van twintig meter lang. / BB

wist je dat...

... kegelen de voorloper is van het huidige bowlen? Oude kegelbanen zijn natuurlijk niet te vergelijken met de huidige massale bowlingcentra, maar waren in alle lagen van de bevolking minstens zo geliefd.

30

VOLKSPARK DE LEIDSE HOUT

Ingang: Houtlaan 100

OPEN / ZA 10-17 u ZO 12-17 u ±

/ Infopunt Vrienden Leidse Hout bij de Waterlelie / Rondleidingen elk uur / Groepen max 15 pers. / Aanmelden bij Infopunt (p.60) / Zo Concert Muziekent Waterlelie (p.70) / www.vriendenvandeleidsehout.nl/

Het begrip 'volkspark' is rond 1900 ontstaan in Duitsland. Een volkspark was bedoeld voor recreatie, cultuur en educatie van alle stadsbewoners, zonder sociaal onderscheid. Die gedachte werd omarmd door de arbeidersbeweging: zij achtte een volkspark belangrijk voor de fysieke en geestelijke gezondheid van de arbeidersklasse. Ook de Leidse arbeidersbeweging pleitte daarom al vroeg voor een dergelijk park. In de gemeenteraad kwam de discussie over de aanleg daarvan regelmatig terug. Maar het ene na het andere terrein, o.a achter het station (hier kwam het Academisch Ziekenhuis), viel af. In 1912 werd ten noorden van de Decimastraat een terrein aangekocht, het huidige Koopark. Dit werd echter te klein bevonden en de behoefte aan een groot wandelpark bleef bestaan. In 1925 werd de stichting 'Fonds voor Aanleg, Onderhoud en Beheer van Wandelparken' opgericht. Een jaar later besloot de Gemeenteraad grond af te staan voor de aanleg van een groot wandelpark op de huidige locatie. In 1931 werd de Leidse Hout geopend, naar een ontwerp van de landschapsarchitect Klaas van Nes. Hiervan zijn veel elementen nog aanwezig, zoals de speelweiden, de grote eendenvijver, de kleine spartelvijver en de atletiekbaan. Eind jaren vijftig werd aan de noordkant het Bospark toegevoegd. Daarin werd een openluchttheater aangelegd. Eind 1996 werd de door Anneke Janson ontworpen muziekent, de 'Waterlelie', in gebruik genomen. Het nabijgelegen theehuis is van 1949. / BB

wist je dat...

... in 2008 het overgrote deel van de Leidse Hout aangegeven is als gemeentelijk monument? In 2009 zijn de atletiekbaan en het Bospark daaraan toegevoegd.

HOUTZAAGMOLEN DE HEESTERBOOM

Haagweg 79

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

/ Vanwege trapjes en vele afstapjes niet toegankelijk minder validen / Betreden molenterrein op eigen risico / Kinderen alleen onder begeleiding / De molen wordt in werking gesteld bij voldoende wind /

Houtzaagmolen de Heesterboom stamt uit 1804 en staat op een uitgestrekt terrein waar al sinds de 17de eeuw houtzaagmolens staan. Toen Dirk Dirksz. Noordman in 1856 de houthandel kocht, waren hier nog twee molens in bedrijf. In 1920 kreeg De Heesterboom elektrische aandrijving. Dat voldeed zo goed dat de andere molen werd gesloopt. Dit was helaas geen uitzondering: door de introductie van andere manieren van aandrijving werd het gebruik van windmolens langzamerhand overbodig. In 1923 werd vereniging "De Hollandsche Molen" opgericht om de grootschalige sloop van wind- en watermolens te stoppen. De vereniging legde tevens een omvangrijk archief aan over alle bestaande en verdwenen molens. In de jaren zestig werd het molenaarsvak met uitsterven bedreigd. De molens, die al in aantal enorm waren afgenomen, zouden geheel of vrijwel geheel tot stilstand komen. Door een aantal jonge molenaars werd in 1972 het Gilde van Vrijwillige Molenaars (sinds 2023: Gilde van Molenaars) opgericht. Ze beseften terdege dat voor het laten draaien van molens deskundigheid nodig is. Er moest daarom een goede opleiding komen, zowel voor de theoretische kant als de praktijk. Op De Heesterboom bleef men elektrisch zagen tot 1953. Tegenwoordig zaagt men weer op de wind. Gelukkig werd de noodzaak van behoud van een toen al zeer zeldzaam geworden houtzaagmolen ingezien en volgde restauratie. / BB

wist je dat...

... je op molen de Heesterboom tot '(vrijwillig) molenaar' kan worden opgeleid? Het is zelfs een van de weinigen plaatsen die nog opleiden tot zaagmolenaar. Er zijn hier momenteel vier gediplomeerde molenaars en twee molenaars in opleiding.

OPEN / ZA 11-17 u ZO 11-17 u

/ Toegang via poort / Kinderen tot 12 jaar kunnen hier heerlijk spelen! / Zo 11.30, 12.30, 13.30 en 14.30 u Inloopconcert Leidse koren (zie p.71) /

Verscholen achter de monumentale poort in de Ten Katestraat ligt speeltuin Westerkwartier. De speeltuin is volledig omsloten door een aantal gelijktijdig ontworpen woningblokken. Een grasveld biedt ruimte aan tientallen speeltoestellen, er is een pierenbadje en zelfs een kippenhok. Het buurthuis naast de poort is al ruim negentig jaar het kloppend hart van de buurt. Hier kun je terecht voor een ijsje, een pleister en koffie. En hier repeteert het buurtkoor, de klaverjasclub en de toneelclub. Speeltuinenvereniging Westerkwartier werd in een vergadering van 6 november 1928 opgericht. Een van de initiatiefnemers, kapper C. Lardee uit de Genestetstraat nam het voorzitterschap op zich. Na enkele tijdelijke locaties in de buurt, streek men uiteindelijk in 1933 neer op de huidige locatie. De speeltuin werd ontworpen in nauwe samenhang met de omliggende woningen. Het was rond 1900 dat de zorg vóór de jeugd, maar zeker ook óm de jeugd, toenam. Vooral vanuit de kringen van de beter geschoolde arbeiders en middenstand werden deze verenigingen opgericht om de jeugd een veilige speelgelegenheid te bieden. De gemeente stond garant voor de inrichting, de vereniging verzorgde de exploitatie. Kosten voor onderhoud en activiteiten brachten de leden zelf op met een wekelijkse contributie van 10 cent per gezin. De huidige speeltuin is opgeknapt door de woningbouwvereniging en in 2009 heropend. / OMD

wist je dat...

... ook nu nog ongeveer 250 gezinnen lid zijn van deze bloeiende buurt- en speeltuinvereniging? Het clubhuis wordt gebruikt voor diverse activiteiten zoals vergaderingen, bijles, tekencursus, koorrepetitie en kinderpartijtjes.

Alle activiteiten zijn onder voorbehoud. Check: www.omdleiden.nl voor actuele informatie. Wijzigingen voorbehouden.

I. STADHUIS (INFORMATIEPUNT)

Ingang Stadhuisplein 1 / Pand 1

OPEN / ZA ZO 10-17 u

Informatie programma Open Monumentendagen Leiden / Afhaalpunt programmaboekje, Kidsgids en Engelse gids. / Inschrijven diverse activiteiten en themawandelingen. In de hal is ook Informatie over Erfgoed Leiden en Omstreken (p.12 en 62); de Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL) en de werkgroep Mapping Slavery Leiden. / Voor actueel programma zie: www.omdleiden.nl /

ACTIVITEITEN /

A1 INFORMATIEMARKT

Stadhuis / Pand 1
Ingang Stadhuisplein 1

/ ZA ZO 10-17 u

Maak kennis met De Stem van Leiden, de Oral-history -commissie van de Historische Vereniging Oud Leiden. De leden van deze werkgroep interviewen oudere Leidenaars en tekenen hun verhalen op. Lees de verhalen terug op www.oudleiden.nl/collecties/de-stem-van-leiden-interviews-met-leidenaren. / Zie ook de HVOL lezing op vrijdag 8 september (p.61). /

A2 DEMONSTRATIE DIVERSE AMBACHTEN OP HET AMBACHTSPLEIN

Ambachtsplein / Pand 25

/ ZA 12-17 u **ZO** 10-17 u

Demonstratie van diverse ambachten en activiteiten. Maak kennis en doe mee met de steenhouwer, beeldhouwer, bierbrouwer*, metselaar, smid, glazenier, keramist, meubelrestaurateur en stukadoor. Rondleiding en bierproeven bij Brouwerij Pronck. Geniet van ambachtelijk verse koffie, thee, limonade, taart en broodjes op het terras. /

A3 MAAK KENNIS MET ARS AEMULA

Ars Aemula / Pand 6

/ ZA ZO

Doe mee bij Ars Aemula en volg een proefles digitaal tekenen of tekenen naar model. / Meer informatie zie: www.arsaemula.nl. /

WORKSHOP DIGITAAL TEKENEN

Ars Aemula / Pand 6

/ ZA Start steeds op heel uur 13, 14 en 15 u

Neem een kijkje in de wereld van digitaal tekenen! In deze workshop demonstreert illustrator en docent Ilse Vlastuin deze simpele basis opdracht speciaal voor beginners. Neem zelf je iPad of tekentablet mee, krijg uitleg en ga kort zelf aan de slag. Voor nieuwsgierige deelnemers die zelf geen materialen hebben om mee te werken zijn er 3 teken tablets aanwezig per workshop. Voorkennis is niet nodig dus kom langs en doe mee! / Duur 45 minuten. / Aanmelden ter plaatse (vol = vol). /

VERVOLG ACTIVITEITEN /

A3 WORKSHOP TEKENEN NAAR MODEL

/ ZA 13, 14 en 15 u ZO 10, 11, 12, 13 en 14 u

Ars Aemula / Pand 6

Het tekenen naar levend model is een rode draad in de kunstgeschiedenis. Bij Ars al een eeuwenoude traditie om de anatomie van het menselijk lichaam beeldend te leren kennen. Kijk en ervaar hoe het is om een levend model te tekenen. We werken aan de ezel met houtskool en kneedgum. / Het model is gekleed. / Duur 45 minuten. / Aanmelden ter plaatse (vol = vol). /

RONDLEIDINGEN /

R1 RONDLEIDING DOOR RAADSLIEDEN

/ ZA ZO vanaf 11.30 u verspreid over de dag

Stadhuis / Pand 1

Ga op pad met een raadslid en neem een kijkje achter de schermen van het stadhuis en bezoek de Raadzaal. / Aanmelden in de hal van het Stadhuis (vol = vol). /

R2 RONDLEIDINGEN PIETERSKERK LEIDEN

/ ZA ZO

Pieterskerk Leiden / Pand 8
Ook rondleidingen door junioren

Rondleidingen door de Pieterskerk Leiden. Bezoek o.a. de Kerkmeesterskamer, de trans en de wijnkelder. /

VERVOLG RONDLEIDINGEN /

- R3 FIETSTOCHT: HET LEIDS VERENIGINGSLEVEN IN LEIDEN NOORD** / ZO 14 u
Stadhuis / Pand 1
Ga op pad met stadshistoricus Cor Smit en ontdek hoe het Leids verenigingsleven georganiseerd was. / Vertrek Fietsroute vanaf Stadhuisplein / Duur: max. 1,5 uur / Max. 15 personen / Inschrijven fietstocht bij OMD-infobalie Stadhuis (vol = vol) / Onder voorbehoud. /
- R4 WANDELROUTE: LANGS SPOREN VAN SLAVERNIJVERLEDEN** / ZA 12.30 en 15 u ZO 13 en 15 u
Stadhuis / Pand 1
Ga mee met Mapping Slavery Leiden langs sporen van Slavernijverleden in Leiden / Vertrek wandelroute vanaf Stadhuisplein / Duur: max. 1,5 uur / Max. 15 personen / Inschrijven bij OMD-infobalie Stadhuis (vol = vol) / Onder voorbehoud. / Meer informatie: (p. 72) /
- R5 LEVEND ERFGOED IN DE HORTUS** / ZA ZO 11 u
Hortus botanicus / Pand 9
Wist je dat de Hortus een levende verzameling is? Er staan bomen en struiken die al eeuwen oud zijn. / Max. 30 personen per groep / Reserveren noodzakelijk via: www.hortusleiden.nl /
- R6 RONDLEIDINGEN DOOR HET PARK** / ZA 13, 14, 15 en 16 u ZO 11, 12, 15 en 16 u
Volkspark Leidse Hout / ingang Houtlaan / Pand 30
Volkspark de Leidse Hout bestaat ruim 75 jaar en is een gemeentelijk monument. Ga mee op ontdekkingsstocht met de Vereniging Vrienden van de Leidse Hout langs landschappelijke structuren, het koetshuis, de Brug van Kraan en de Drinkwaterfontein. / Aanmelden bij infostand Muzyk tent De Waterlelie. / Duur: 1 uur / Max. 15 personen /
- R7 INSTAPRONDEIDINGEN** / ZA ZO 12 u en 13.30 u
Rijksmuseum Boerhaave / Pand 27
Tijdens de instaprondeidingen in de schatkamer van de wetenschap en geneeskunde ontdek je meer over de belangrijkste uitvindingen van de Nederlandse wetenschapsgeschiedenis. Welke onderzoekers zaten daarachter en hoeveel impact hebben hun ontdekkingen op ons leven? Ontdek meer over hun zoektocht en denk mee over de grote vragen van nu. / Nederlandstalig. / Vanaf 12 jaar. /

LEZINGEN /

**L1 HVOL LEZING:
GOOIDEN STUDENTEN WERKELIJK
HETE MUNTEN NAAR HET VOLK?**Rijksmuseum van Oudheden /
Rapenburg 28

/ VR 8 sept 20 u

Op de vrijdagavond voorafgaand aan de Open Monumenten Dagen organiseert de Historische Vereniging Oud Leiden traditiegetrouw een lezing. Dit keer aandacht voor Leidse volksverhalen: In Leiden gaat sinds jaar en dag het verhaal rond dat corpsstudenten in het verleden gloeiende munten op straat zouden hebben gegooid. Deze muntjes werden door onwetende kinderen en arme Leidenaren opgeraapt, waarop zij lelijk hun handen brandden. Het verhaal wordt gezien als sprekend voor de grote sociale en culturele verschillen die vroeger bestonden tussen studenten en stedelingen. Maar klopt dat verhaal wel? Peter Burger en Bart van der Steen onderzochten de geschiedenis van het gebruik én van de verhalen die er later over werden verteld. / Informatie en aanmelden: www.oudleiden.nl. /

**L2 HET VERHAAL VAN DE CIPIERSTER
VAN HET GRAVENSTEEN**

Gravensteen / Pand 7

/ ZO 12, 14 en 16 u

Wist je dat er in de 18e eeuw een vrouwelijke cipier werkzaam was in het Gravensteen? Ze had er een behoorlijke dagtaak aan. Leer meer over het dagelijks leven in de stadsgevangenis en zijn bewoners. Susan Suer doet onderzoek naar deze vrouw. / Digitaal aanmelden via: www.omdleiden.nl. /

TENTOONSTELLINGEN /

T1 EXPOSITIE OVER DIOGENES

Hogewoerd 132 / Pand 14

OPEN / ZA 12-17 u ZO 10-17 u

Expositie over 50 jaar Stichting Diogenes. Deze stichting verwerft en beheert al meer dan 50 jaar monumentale panden en zorgt dat ze door deskundige restauratie weer een nieuwe functie krijgen en/of geschikt worden voor bewoning. /

**T2 ONVOORSTELBAAR:
OVER ANTONI VAN LEEUWENHOEK
EN ZIJN ONTDEKKINGEN.**

Rijksmuseum Boerhaave / Pand 27

OPEN / nog t/m 7 januari 2024

In de tentoonstelling Onvoorstelbaar kom je als bezoeker zo dicht mogelijk bij Antoni van Leeuwenhoek. Als het ware kijk je over zijn 17e-eeuwse schouder mee. Wat zag hij? En waarom was dat zo bijzonder? Ontdek de unieke collectie waar Van Leeuwenhoek en zijn tijdgenoten mee werkten en waarmee de microwereld letterlijk zichtbaar wordt: de microscopen, tekeningen en brieven. /

VERVOLG TENTOONSTELLINGEN /

**T3 FOTOTENTOONSTELLING
"WOORD IN BEELD"**

Herengrachtkerk / Pand 19

OPEN / ZA 12-17 u **ZO** 10-17 u

In de kerk is een selectie foto's te zien van Maarten Boersema, voorganger en freelance fotograaf en journalist. In september verschijnt zijn boek: Beeldspraak. Hiervoor selecteerde hij 111 foto's uit eigen werk, die volgens hem iets verbeelden van het verhaal van de Bijbel. / Doorlopend, alleen niet tijdens de Dienst (Zo 10-11u). /

T4 DE WEZEN SPREKEN

Heilige Geest- of Arme Wees- en kindershuis / Pand 21

OPEN / ZA

Hier krijg je een inkijkje in het dagelijks leven van de wezen die in het Weeshuis hebben gewoond. De woonkamer van de binnenvader en -moeder, de Regentessenkamer en de voormalige kinderkamer zijn te bezoeken. Er is onder andere een aangrijpende film te zien met interviews van een tiental oud-wezen en een 3D-presentatie van de bouwgeschiedenis. /

VOOR BLINDEN EN VISUEEL BEPERKTEN /

V1 RONDLEIDING

Rijksmuseum Boerhaave / Pand 27

/ ZA ZO

In de tijdelijke tentoonstelling 'Onvoorstelbaar' is toegankelijkheid voor mensen met een visuele beperking meegenomen. Er wordt een aparte ervaring aangeboden bestaande uit een audiotour, voelbare objecten, voelbare tekeningen en luisterervaringen. Dit aanbod dient als pilot en is mede ontwikkeld met advies van Stichting KUBES. Vraag ernaar bij de receptie. /

V2 PODCASTS

Hortus botanicus / Pand 9 en Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis / Pand 21

/ ZA ZO

Met steun van de Vrienden Loterij Open Monumentendag worden podcasts ontwikkeld door Gerry van Brakel waarin verhalen over het Heilige Geest Weeshuis en de Hortus botanicus in geluid gevangen worden. Meer informatie over de podcasts en hoe je ze kunt beluisteren op de website: www.omdleiden.nl. /

FILM /

**F1 AUTHENTIEKE FILMBEELDEN OVER
HET LEIDS VERENIGINGSLEVEN**

Stadhuis / Pand 1

/ ZA ZO doorlopend

Vertoning filmbeelden Verenigingsleven jaren 20 - 70 uit de collectie van Erfgoed Leiden en Omstreken. /

KIDSACTIVITEITEN /

Tenzij anders is aangegeven zijn de activiteiten tijdens het weekend van de Open Monumentendagen gratis. Bij activiteiten met een * moeten kinderen worden begeleid door een volwassene.

J1 ONTDEKKINGSTOCHT VOOR KINDEREN DOOR LEIDEN

/ Je kunt de speurtocht het hele jaar doen

Startpunt:
Stadhuis, ingang Stadhuisplein / Pand 1
Eindpunt:
Hortus botanicus / Pand 9

Ga met de Kidsgids die je op school hebt gekregen op ontdekkingsocht. Nog geen Kidsgids? Haal hem dan op bij het infopunt in het Stadhuis (p.13) of bij de ingang van de Hortus (p. 25). Klaar met speuren en de oplossing gevonden? Tot uiterlijk 16 u kun je in de Hortus een stempel laten zetten in je Kidsgids. Dit kan alleen in het weekend van de Open Monumentendagen. / Voor andere activiteiten en de oplossing van het puzzelwoord zie: www.omdleiden.nl/

J2 KIDSACTIVITEITEN OPEN MONUMENTENDAGEN

/ ZAZO 12-16 u

Hortus botanicus / Pand 9
Op het Notenveld

Ga door het hek en onder de poort de Hortus in en volg vanaf de ingang de bordjes. / Gratis toegang / Info: www.omdleiden.nl/ / 'Daar zit muziek in!' Kom knutselen en tekenen met Pety van Technika10. /

J3 WORKSHOPS TONEEL EN DANS

/ ZAZO

Hortus botanicus / Pand 9
Op het Notenveld

Workshops toneel en dans voor kinderen van 4-7 en 8-12 jaar begeleid door Jeugdtheaterschool Leiden e.o. / Aanmelden: www.omdleiden.nl/ / Vrije inloop op de dag ook mogelijk. /

HET GEHEIM VAN HET SPROOKJESBOS

/ ZA 13 u

Het sprookjesbos, met allemaal bomen, bloemen en verschillende dieren, is de plek waar deze toneelworkshop zich afspeelt. Hoe loop je als Roodkapje, Oma of de Grote Boze Wolf door het bos? / 4-7 jaar. /

DAT MAG JE NIET DOORVERTELLEN HOOR!

/ ZA 14 u

Wist je dat de koning altijd twee verschillende sokken aan heeft? En dat de buurvrouw altijd heel hard zingt onder de douche? Maar dat mag je aan niemand doorvertellen hoor! / 8-12 jaar. /

KLEUTERDANS

/ ZO 13 u

Een vrolijke dansworkshop, spelenderwijs leren de kinderen een korte choreografie en de vrijheid en het plezier in dansen. Kom je ook samen met ons dansen, springen, draaien en rollen? / 4-7 jaar. /

TAFELS VOL TAART! DANSWORKSHOP

/ ZO 14 u

Leer een korte choreografie op een nummer van de bekende musical Oliver! / 8-12 jaar. /

VERVOLG KIDSACTIVITEITEN /

J4 DOE HET ZELF! AMBACHTEN*

Ambachtsplein / Pand 25

/ **ZA ZO**

Op het Ambachtsplein is van alles te doen! Kom hakken, kleien, zagen en metselen en nog veel meer! /

J5 UITKIJKPUNT EN SCHOMMELEN IN DE PIETERSKERK LEIDEN*

Pieterskerk Leiden / Pand 8

/ **ZA** 12-17 u **ZO** 10-17 u

Beklim de trans van de Pieterskerk Leiden. Na 117 trap-treden bereik je een prachtig uitkijkpunt. Let op, niet voor ouders (en kinderen) met hoogtevrees of die slecht ter been zijn. Of laat je heerlijk heen en weer wiegen op de reuzenschommel. / Doorlopend. / Houd rekening met wachttijd. / Gratis toegang. /

J6 KOM SPELEN IN DE SPEELTUIN**J7** Speeltuin Westerkwartier / Pand 32 & Speeltuin Ons Eiland / Pand 17/ **ZA ZO** 10-17 u

In Leiden zijn wel 15 speeltuinen. Kijk op de website speeltuinenleiden.nl welke bij jou in de buurt is. Tijdens de Open Monumentendagen kun je in ieder geval terecht bij Ons Eiland en Westerkwartier! /

J8 SCHATEILAND BOERHAAVE, EEN SPANNENDE DOE-TENTOONSTELLING

Rijksmuseum Boerhaave / Pand 27

/ **ZA ZO** 10-17 u

Avonturiers opgelet! Ga mee op expeditie in de Gouden Eeuw naar Schateiland Boerhaave. Stap driehonderd jaar terug in de tijd en ga mee op een spannende ontdekkings-tocht aan boord van een schip in de 17de eeuw. /

WATERLAND BOERHAAVE

Rijksmuseum Boerhaave / Pand 27

/ **ZA ZO** 10-17 u

Hoe werken waterraderen en hoe 'schroef' je water omhoog? Op de binnenplaats van het museum is een heuse waterbaan. Steek zelf je handen uit de mouwen en ontdek van alles over water! /

CANON-SPEURTOCHT Rijksmuseum Boerhaave / Pand 27
(Haal hem gratis bij de kassa)/ **ZA ZO** 10-17 u

In de Canon van Nederland komen de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis aan bod. Kijk, speur, zoek en ontdek van alles over de Canon met het Canon-speurspel. En... misschien los je het eindraadsel wel op? / Vanaf 8 jaar. /

M
OPEN
MONUMENTEN
DAG

Open
Monumentendagen
Leiden

9/10
SEPT
2023

Kidsgids

GEEN KIDSGIDS GEKREGEN OP SCHOOL?
Haal hem dan 9 of 10 september op bij het Stadhuis
of de Hortus botanicus. (Zolang de voorraad strekt).

MUZIEK PROGRAMMA ZATERDAG /

Het korenprogramma kwam tot stand in nauwe samenwerking met Contactgroep Leidse Koren. Voor meer informatie over alle deelnemende koren: www.leidsekoren.nl

N.B.: Alle inloopconcerten duren steeds een half uur.

ARS AEMULA / PAND 6

Dameskoor de Raadsvogels / 13.30 u en 14.30 u

/ ZA

Dameskoor *De Raadsvogels* zingt a capella, meerstemmig, onder leiding van dirigent Peter Scheele. Het plezier in zingen staat voorop. Het repertoire is licht klassiek met liederen in vele talen. /

Klein Leids Liederenkoor / 15:30 u en 16:30 u

Daar alles voorbij gaat, rest ons de vluchtige melodielijn' (uit 'Puisque tout passe'). Het *Klein Leids Liederens Koor* brengt liederen van Hindemith, Waelrant, Janacek, Jetse Bremer e.a. meerstemmig weer tot leven. /

PIETERSKERK LEIDEN / PAND 8

Orgelspel / 16.30 u - 16.45 u

/ ZA

Junior-organist-in-residence Victor Baena de la Torre geeft een kort orgelconcert op het Van Hagerbeer-orgel. /

ACADEMIEGEBOUW / PAND 10

Leids Kamerkoor (LKK) / 12.30 u en 13.30 u

/ ZA

Het LKK brengt een vrouwelijke ode aan zang die op historische plekken heeft geklonken: van renaissanceklooster tot 'jappenkamp'. Als monumenten konden praten, dan zouden ze zingen. /

Sing in Tune / 14 u en 15 u

Dit meerstemmig koor zingt zowel recente als meer klassieke popsongs, voornamelijk Engelstalig. De arrangementen zijn van dirigent Michaël van der Putten. /

Leiderdorps kamerkoor / 15.30 u en 16.30 u

Het *Leiderdorps Kamerkoor* bezingt de liefde met vuur. /

TUIN VAN VM. KOETSHUIS / PAND 11

Klein Gemengd koor Vocalei / 14 u en 15 u

/ ZA

Kamerkoor Vocalei (opgericht in 1987) is plezier in zingen op zo hoog mogelijk muzikaal niveau het uitgangspunt. Het koor brengt een a capella gezongen programma van Engelse muziek, zowel uit de 16e als uit de 19e eeuw. /

Oost-Europakoor Mila / 15.30 u en 16.30 u

De vrouwen van *Oost-Europakoor Mila* houden het erfgoed uit o.a. Bulgarije, Armenië, Kroatië, Bosnië en Oekraïne levend door deze - soms uitbundige en dan weer ingetogen - liederen. /

VERVOLG MUZIEK PROGRAMMA ZATERDAG /

HERENGRACHTKERK / PAND 19

/ ZA

Close2Gospel / 12.30 u en 13.30 u

Close2Gospel is een muzikale community die de liefde voor muziek combineert met gezelligheid. De up-tempo nummers spreken over kracht en hoop terwijl de ballads vragen om troost en verbinding. Het repertoire bestaat uit traditionele, pop-gerelateerde en Afrikaanse gospel. /

Popkoor Heart & soul / 14.30 u en 15.30 u

Is een enthousiast dameskoor uit Leiderdorp dat met meerstemmige zang emoties uitdraagt en verhalen vertelt. Ze zingen bekende en minder bekende popnummers, van ballads tot up-tempo, met piano of a capella. /

Orgelspel / 13 u, 14 u 16 u

Orgelspel op het monumentale orgel uit 1893. /

HOOGLANDSE KERK / PAND 20

/ ZA

William Byrd Vocaal Ensemble / 13.15 u en 14 u

Het *William Byrd Vocaal Ensemble* gedenkt dit najaar haar naamgever met concerten. Daarbij zal ook muziek van Thomas Tallis klinken en een nieuwe compositie van Alfred Momotenko die hij ter ere van William Byrd schreef. /

Orgelspel / 12.30 u, 14.30 u en 16.15 u

Orgelspel afgewisseld met kooroptredens (zie boven). /

HEILIGE GEEST- OF ARME WEES- EN KINDERHUIS / PAND 21

/ ZA

Ex Animo / 13.30 u en 14.30 u

Op het repertoire staan delen uit de *Sint-Ceciliamis* van Charles Gounod en uit *Die Jahreszeiten* van Joseph Haydn. Het koor staat onder de bezielende leiding van Wim de Ru. /

Kamerkoor Akkoord / 15.30 u en 16.30 u

Kamerkoor Akkoord bezingt samen met Shakespeare de fascinatie voor een vrouw, de verwachtingen van een kind en de betovering van muziek. Levend Engels erfgoed in een Nederlands monument! /

AMBACHTSPLEIN / PAND 25

/ ZA

Koor Leedvermaak / 13.30 u en 14.30 u

Koor Leedvermaak is een vierstemmig Nederlandstalig koor o.l.v. Peter van Marle en pianist Rui Bragga. Gitarist Theo Hooymans. Thuisbasis is de Stevenshof. /

Vogel Vocaal / 15.30 u en 16.30 u

Het Leidse koor *Vogel Vocaal* bestaat uit ruim 20 zangeressen en zangers, mooi verdeeld over de stemgroepen. Het repertoire is gevarieerd: oude muziek, wereldmuziek uit o.a. Afrika en lichte muziek van o.a. Adele. /

VERVOLG MUZIEK PROGRAMMA ZATERDAG /

HARTEBRUGKERK / PAND 28

Schola Hartebrugkerk / 16 u tot 16.30 u

/ ZA

Workshop Gregoriaanse zang door Ronald Dijkstra. Kenmerk van Gregoriaanse zang is eenstemmigheid, zonder begeleiding. Ingegaan zal worden op de notatie (ander notenbeeld dan 'gewone' muzieknotatie) en de diverse notengroepen van het Gregoriaans. De Schola (mannenkoor) van de Hartebrugkerk brengt vervolgens enkele voorbeelden van deze kerkmuziek ten gehore. /

Hartebrugkoor / 16.30 u tot 17 u

Het Hartebrugkoor wordt begeleid door Jan Verschuren op het orgel. /

Orgelspel / 14 u - 14.30 u

Bespeeling Maarschalkerweerd-orgel door Jan Verschuren, vaste organist van de Hartebrugkerk. /

Demonstratie & uitleg orgel / 14.30 u - 15 u

Aansluitend bezoek met uitleg aan het Maarschalkerweerd-orgel uit 1877, op het oksaal van de kerk. /

Concert door Viswijvenkoor in muziektent De Waterlelie.
© Vrienden van de Leidse Hout

MUZIEK PROGRAMMA ZONDAG /

ARS AEMULA / PAND 6

/ ZO

Close to Harmony / 14 en 15 u

Close to Harmony is een Leids a-capella koor met een jazzy repertoire. Hint: we fiksen het. Wij worden blij van zingen, de toeschouwers hopelijk ook van onze samenzang. /

PIETERSKERK LEIDEN / PAND 8

/ ZO

Orgelspel / 10.15 tot 10:30 uur

Junior-organist-in-residence Victor Baena de la Torre geeft een kort orgelconcert op het Van Hagerbeer-orgel. /

Mrs. Darcy / 14.30 u en 15.30 u

Het repertoire van vocaal octet *Mrs. Darcy* is zeer divers en beslaat vooral klassieke werken, maar ook arrangementen van lichte muziek. Het ensemble koestert haar jarenlange onderlinge vriendschap en het plezier om samen te zingen. Dat is ook echt te horen! /

ACADEMIEGEBOUW / PAND 10

/ ZO

Gemengd koor Appassionato / 12 u en 13 u

Het koor is afkomstig uit Leiderdorp telt ruim 30 leden. Het repertoire bestaat uit vrolijke liederen uit Jamaica, Amerika, Ierland en Israël. Het koor zingt alles vierstemmig met begeleiding van piano. De speaker van het koor geeft een korte introductie van de liederen. /

PUIC / 14 u en 15 u

Koor *PUIC* – vrij vertaald: het volk één in gezang! – zingt een divers repertoire, veelal vierstemmig (vrouwen/mannen). De uitvoeringen dragen een thema, zoals onlangs 'Noorderlicht' en ons volgende optreden 'Water'; de betekenis ervan voor de mens, voor onze samenleving, voor onze wereld. /

Arnold Schönberg Kamerkoor / 15.30 u en 16.30 u

Het *A. Schönberg Kamerkoor* zingt op klaarlichte dag de sterren van de hemel met o.a. 'When the fair moon' van W. Horsley en 'Sfogava con le stelle' van Monteverdi. /

TUIN VAN**vm. KOETSHUIS in verbouwing / PAND 11**

/ ZO

Leids Kamerkoor Lingua Musica / 12 u en 13 u

Lingua Musica zal Zo heb ik Leiden lief ten gehore brengen, voor ons gecomponeerd door Ingmar Jansen voor ons afgelopen lustrumconcert. Verder een greep uit dat concert, en een vooruitblik op ons najaarsconcert dat Spiritualiteit en zingeving als thema heeft. /

Wereldkoor Leiden / 15.30 u en 16.30 u

Wereldkoor Leiden zingt liederen uit alle landen en culturen van de wereld en uit alle tijden, van Corsicaans tot Zuid-Afrikaans. Zo maken zij wekelijks een andere wereldtour! Het plezier in zingen staat voorop. Het Wereldkoor Leiden staat onder de enthousiaste leiding van dirigente Helga Kruse. /

VERVOLG MUZIEK PROGRAMMA ZONDAG /

HERENGRACHTKERK / PAND 19

/ ZO

Open Kerkdienst / 10 u - 11 u

Bezoekers kunnen de dienst bijwonen in de kerkzaal. /

Toonkunstkoor Leiden / 15.30 u en 16.30 u

Toonkunstkoor Leiden treedt op met een selectie uit het laatste concert (11 juni) van Franstalige chansons door de eeuwen heen. Begeleiding: Laura Balicov, piano en directie: Hans vd Toorn.

HOOGLANDSE KERK / PAND 20

/ ZO

Open Kerkdienst / Om 10 u en om 12 u

Bezoekers kunnen de diensten van de Leidse Binnenstads Gemeente (10.00 uur) en de Ekklesia (12.00 uur) en de Evensong (17.00 uur) bijwonen. / *N.B.: De kerkdeuren gaan wel om 17.00 uur dicht!* /

AMBACHTSPLEIN / PAND 25

/ ZO

Viswijvenkoor / 11.30 u en 12.30 u

Het *Viswijvenkoor Leiden* bestaat alleen uit vrouwen en zingt sinds 1996 meerstemmige liederen over de zee. Vol overgave vertolken ze eeuwenoude shanty's en liederen. /

Eurokoor / 13.30 u en 14.30 u

Onder begeleiding van de 4-koppige live band de Euro-Pacemakers brengt het *Eurokoor* popnummers van toen én nu, veelal 6-stemmig, ten gehore.

HARTEBRUGKERK / PAND 28

/ ZO

Open Mis / 11.15 u - 12.15 u

Mis met de Schola Cantorum van de Hartebrugkerk en orgelspel. Iedereen is welkom om de Heilige Mis mee te komen vieren. (Als je niet katholiek bent, kun je tijdens de communie-uitreiking blijven zitten of in plaats van de communie de zegen ontvangen. Voor de zegen loop je mee naar voren en houd je bij het altaar je handen gekruist voor de borst). /

Vesperviering / 16.30 u tot 17 u

Afsluitende Vesperviering (onder voorbehoud). /

**LEIDSE HOUT
MUZIEKTENT DE WATERLELIE / PAND 30**

/ ZO

Popcore Allsounds / 13.30 u tot 15.30 u

Voor meer informatie: www.vriendenvandeleidsehout.nl. /

VERVOLG MUZIEK PROGRAMMA ZONDAG /

SPEELTUIN WESTERKWARTIER / PAND 32 / ZO

Popkoor Vocalize / 11.30 u en 12.30 u

Popkoor Vocalize is in 2019 opgericht voor vrouwen vanaf 18 jaar. Zij zingen de nieuwste hits en popmuziek van deze tijd. De muziek wordt door de dirigente Pauline Scholten speciaal voor het koor gearrangeerd, waardoor het repertoire uniek is. /

Musica Mista / 13.30 u en 14.30 u

Musica Mista is een door de leden opgericht 'overdagkoor'. Ze zingen van Brahms tot Beethoven. Deze middag zingen ze in 6 verschillende talen en eindigen met een tradional. /

LANGS SPOREN VAN SLAVERNIJ IN LEIDEN

Tijdens dit Open Monumentendagen weekend organiseert Mapping Slavery Leiden rondleidingen langs een aantal locaties, met als doel om te laten zien hoe alledaags deze onmenselijke praktijken waren, twee-en-een-halve eeuw lang. (p. 60) Voor contact of om u in te schrijven voor een rondleiding op een ander moment: mappingslaveryinleiden@gmail.com.

Aandacht voor het slavernijverleden staat momenteel volop in de belangstelling. Slavernij had meer dan 250 jaar lang een grote invloed op het dagelijks leven in Nederland. Tussen 1637, toen de eerste slavenschepen onder de Nederlandse vlag uitvoeren, en 1873, toen de laatste totslaaf gemaakten in Suriname hun vrijheid kregen, had de handel in mensen en de producten die ze maakten een grote invloed op de welvaart van plantage-eigenaren.

Leiden was geen enorme handelsstad en had geen haven, maar ook hier zijn de sporen van deze geschiedenis nog overal terug te zien. Bijvoorbeeld van zwarte mensen, al dan niet tot slaaf gemaakten, die in Leiden woonden. Ook waren er verschillende Leidse bestuurders en ondernemers direct bij de Atlantische slavenhandel en slavernij betrokken. Hun rijkelijk uitgevoerde (buiten)huizen zijn vaak betaald met de opbrengst uit de koloniën. Veel notabelen hadden aandelen in plantages waar koffie, suiker en andere gewassen verbouwd werden. Op deze plantages werden tot slaaf gemaakten te werk gesteld. Gelukkig krijgen we dankzij nieuw historisch onderzoek een steeds duidelijker beeld van de invloed van kolonialisme en slavernij op de geschiedenis.

PLANTAGES

Nieuw historisch onderzoek toont een direct verband aan tussen de neergang van de Leidse lakenhandel in de 18e eeuw en het Nederlandse slavernijverleden. Tot nu toe werd gedacht dat de meeste handelaren gingen rentenieren toen de vraag naar laken in 1725 instortte. Recent onderzoek schetst een ander beeld. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de Leidse lakenhandelaar en –fabrikant Daniel van Eijs (1688-1739) nauw verbonden was met vier plantages in Berbice, een voormalige Nederlandse kolonie aan de noordkust van Zuid-Amerika. Minstens 126 tot slaaf gemaakten woonden en werkten op deze plantages. Ook blijkt zijn invloed op de plantage veel groter dan verwacht. Tijdens de Open Monumentendagen is zijn huis, dat hij aan de Oude Singel 118 groots liet verbouwen, opengesteld (pand 24).

Oude Singel 118. © Sjoerd de Jong

STAD EN UNIVERSITEIT

Uit onderzoek wordt ook duidelijk dat de universiteit, het stadsbestuur en de kerken eeuwenlang geen enkele impuls gaven tot enige kritische reflectie op slavenhandel en slavernij. Dat was niet omdat er niets over bekend was. In de Leidsche Courant kon regelmatig worden gelezen over 'slavenmagten' die te koop stonden, over de eerste initiatieven tot abolitionisme en af en toe over opstanden van tot slaaf gemaakten. Tot ver in de 19e eeuw bleef men echter overwegend onverschillig.

PRAESIDIUM LIBERTATIS

In de stad zelf was de universiteit het meest onderscheidend. De universiteit (pand 10) is zich later gaan profileren als 'Praesidium Libertatis', bolwerk van de vrijheid. Er kan worden vastgesteld dat er inderdaad hoogleraren werkten die zich actief inzetten voor de afschaffing van de slavernij. De universiteit herbergde daarentegen ook juist uitdrukkelijke voorstanders van de slavernij en slavenhandel. Daarnaast leverde de universiteit ook academici die actief werden in het koloniaal bestuur.

Zo had Jan Jacob Mauricius, de gouverneur van Suriname, in Leiden gestudeerd. Zijn poging om vrede te stichten met de marrons mislukte en zijn verzoenende houding kwam hem op veel kritiek van de planters te staan. De Leidse alumnus Johannes Lichtenberg kreeg tijdens zijn gouverneurschap in Suriname de opdracht het rechtssysteem in te richten. Het werd een rechtssysteem waarin tot slaaf gemaakten vrijwel geen rechten hadden.

Het is niet verbazingwekkend dat veel koloniale bestuurders in Leiden hadden gestudeerd, de universiteit was een van de meest aanzienlijke wetenschappelijke instellingen van de Republiek. Het is een open vraag in hoeverre de Leidse opleiding heeft bijgedragen aan de politieke en ethische keuzes die zij overzee hebben gemaakt.

Daniel van Eijs (1688-1739) Toegeschreven aan Martinus de la Court. Collectie: Hof Meermansburg, Leiden.

Deze tekst is deels overgenomen uit: Sporen van slavernij verleden in Leiden, door Gert Oostindie & Karwan Fatah-Black, (Leiden university press, 2017) Dit boekje is Open Access beschikbaar, je kunt de pdf downloaden via: <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/57676>

FIETSRROUTE LANGS PLEKKEN VAN HERINNERING WO II

Deze route voert langs 15 locaties die te maken hebben met plekken van herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Onderweg kom je ook langs enkele 'gewone open monumenten' die in dit program-maboekje vermeld staan. De route is in totaal ruim 15 kilometer. /

START: STADHUIS, VOORKANT BREESTRAAT (PAND 1)

Met je rug naar het stadhuis rechtsaf, de Breestraat door. Bij kruising met Rapenburg rechtsaf en dan rechtdoor, Molen de Valk. Links van de molen is het monument ter nagedachtenis aan de gevallen.

1. OORLOGSMONUMENT MOLEN DE VALK: Een vrouwfiguur die stilstaande mediteert over de jaren, die achter ons liggen. Zo werd het Leidse oorlogsmonument van beeldhouwer Pieter Starreveld (1911-1989) omschreven. Het op 4 mei 1957 onthulde beeld verving het eerste Leidse oorlogsmonument dat nog geen 150 meter verderop stond, aan de Steenstraat, voor het volkenkundig museum.

Ga voor de molen linksaf, 2e Binnenvestgracht. Bij kruising rechtsaf brug over, Stationsstraat in tot aan station. Stap af en loop met fiets voor station langs naar links. Bushaltes aan linkerhand. Onder perron 1 is na ca. 25 meter een kunstwerk.

2. STATION NS LEIDEN: was op 11 december 1944 doelwit van een geallieerde luchtaanval. Doel van het bombardement was het verstoren van de aanvoer van V2-raketten die op Londen werden afgeschoten. Deze 'Vergeldingswapens' werden over het spoor naar Leiden vervoerd en via speciale wagens naar de lanceerlocaties in Wassenaar en Den Haag gereden. De voor het station bedoelde bommen kwamen onder andere terecht in de naastgelegen Haverzakbuurt en maakten tientallen burgerslachtoffers. De slachtoffers zijn verbeeld in dit 'Kunstwerk ter nagedachtenis' van Maarten van Maanen dat in 2008 werd onthuld op de drie witte kolommen onder spoor 1.

Steek over bij zebra en houdt spoor aan je rechterhand. Ga verder op fietspad en ga rechtsaf tunnel door: Plesmanlaan. Rijdt langs Pesthuis en volg fietspad rechtsaf (Darwinweg). Bij rotonde linksaf Zernikedreef.

Bombardement van het Stationskwartier. Stationsweg. Haverzaklaan. © Balthus Jansen. Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken.

3. TANKGRACHT: De twee brede watergangen die voor de Hogeschool Leiden onder de Zernikedreef door lopen, zijn het overblijfsel van een Duitse stelling. In voorjaar van 1944 werden op de locatie van

de Hogeschool verdedigingswerken aangelegd door de bezetter. Deze dienden als afsluiting van de trambaan die een toegang vormde tot Leiden. Als hindernis tegen tanks en pantserwagens werden de bestaande Endegeesterwetering en Poelwetering verbreed tot tankgracht.

Eind van Zernikedreef linksaf: Einsteinweg tot aan Verbeektunnel (Parallel aan Zernikedreef loopt de Trambaan, het tracé van de oude trambaan). Volg fietspad links Lage Morsweg naar links en neem meteen 1e afslag rechts Cruquiuslaan. Links van je ligt Boerderij De Slaag, Lage Morsweg 102. Volg fietspad linksaf Van Ravelingenstraat.

4. BOERDERIJ DE SLAAG: Deze boerderij lag tijdens de oorlog in het open veld. Bij een tragisch incident zouden hier aan het eind van de oorlog twee Duitse militairen om het leven zijn gekomen. De zoon van de boer die hier in de oorlog woonde kon in november 2004 nog de plek aanwijzen 'waar een Duitse kogel was afgeketst die een kwade soldaat had afgevuurd op de erker.'

Volg Van Ravelingenstraat tot aan fietspad parallel aan Haagse Schouwweg. Linksaf tunnel door. Blijf op Haagse Schouwweg. Aan je linkerhand sportterrein Docos.

5. RIJKSWEG: In de velden tussen de Lage en de Hoge Morsweg werd eind jaren dertig begonnen met de aanleg van een nooit gerealiseerde rijksweg. De werkzaamheden werden vanwege de oorlog gestaakt. De bezetter heeft het tracé in voorjaar 1944 verder uitgegraven en vol water laten lopen, waardoor een tankgracht ontstond. De enige herinnering aan deze rijksweg is een oud viaduct: sinds maart 1977 dient het als kantine van voetbalclub DoCoS.

Volg Haagse Schouwweg tot aan Begraafplaats Rhijnhof (aan overzijde).

De Haagse Schouwweg was vroeger de rijksweg van Amsterdam naar Den Haag. In de berm aan de zijde van de begraafplaats is iets voorbij het monument nog een betonnen kilometerpaal te vinden met nummer 14.

6. MONUMENT HAAGSE SCHOUW: Rond de brug bij het Haagsche Schouw is zwaar gevochten op 10 mei 1940, kort na de landing van Duitse troepen op het nabijgelegen vliegveld Valkenburg. Ter herinnering aan de Nederlandse militairen die bij die strijd om

Herdenking van de in mei 1940 gevallen Nederlandse soldaten bij het monument aan de Rijksstraatweg nabij de begraafplaats Rhijnhof. Foto: Vliet, A. van, 1945. Collectie: Erfgoed Leiden en Omstreken.

het leven kwamen, is in april 1941 dit monument onthuld. Op begraafplaats Rhijnhof liggen meerdere graven van Leidse oorlogsslachtoffers.

Vervolg je weg rechtdoor over de brug en dan eerste links, fietspad langs Rijndijk.

De eerste straat rechts is genoemd naar de Leidse verzetsvrouw Co van der Blom-Vijlbrief.

Na 200 meter meteen over de brug rechts, fiets langs het water (NB is eigenlijk een voetpad!) totdat je bij het monument voor Leidse Vrouwen in het Verzet komt.

7. VROUWENVERZET: Ter herinnering aan Leidse verzetsvrouwen werd op 5 mei 1985 het monument 'Vrouwenverzet' onthuld. Het toont vrouwen op een dodenmars uit concentratiekamp Dachau. Het is vervaardigd door Truus Menger, die zelf actief was in het verzet.

Terug naar de Rijndijk

8. RIJKSWEG: De rijksweg van Den Haag naar Utrecht liep vroeger over de Rijndijk en Haagweg. Langs deze wegen staan nog steeds enkele oude hectometerpaaltjes uit de jaren dertig. Langs de Rijndijk staan 14.1 (bij Margaretha Simonskade) en 14.8 (bij Dobbbedreef); ertussenin is nog 14.5 te vinden.

Vrouwenverzet. © Marijke van der Werf, OMD Leiden.

Volg de Rijndijk tot het einde, dan met de weg mee naar rechts. Na 150 meter bij de rotonde links, oversteken en weer links, onder het spoor door. Je ziet aan de linkerkzijde het gebouw van De Grote Vink.

9. VINKBRUG: Vanwege de aanhoudende aanvallen met V2-raketten op Londen was de spoorbrug over de Rijn bij De Vink in de eerste maanden van 1945 regelmatig het doelwit van geallieerde jachtbommenwerpers. In die dagen werd wel de wrange grap gemaakt: 'De meest veilige plek in Leiden is het midden van de Vinkbrug'. De brug werd namelijk zelden geraakt. Bommen kwamen terecht op woningen in de buurt en zorgden voor meerdere burgerslachtoffers.

Volg het fietspad en ga bij de T-splitsing linksaf, over de brug de Haagweg op. Na 1 kilometer links Molen De Heesterboom (pand 31). Verderop langs de Haagweg staan de hectometerpaaltjes 16.3

en 16.4 voor de huisnummers 31 en 22. Blijf door fietsen richting centrum tot over spoor. Even verder rechtsaf Witte Singel op.

10. STOLPERSTEINE UNIVERSITEITS BIBLIOTHEEK, WITTE SINGEL: Deze twee struikelstenen zijn in maart 2022 gelegd in de stoep ter plaatste van het voormalige adres van de familie Cosman, Witte Singel 19, nu de Universiteitsbibliotheek. De messing herdenkingssteentjes voor nazislachtoffers zijn bedacht door de Duitse kunstenaar Gunter Demnig en vormen samen het grootste kunstwerk ter wereld.

Volg de Witte Singel tot aan kruising Herenstraat. Ga rechtsaf Herenstraat in. Aan het einde Herenstraat linksaf bij fietsrotonde kruising Koninginnelaan. Steek Lammenschansweg over. Rechtdoor Zeemanlaan. Meteen links in de middenberm staat de in 1946 opgerichte bevrijdingsboom.

11. BEVRIJDINGSBOOM, ZEEMANLAAN: ‘Ter herinnering aan de oorlogsjaren’ is op 4 mei 1946 een linde geplant aan het begin van de Zeemanlaan. Sinds de onthulling was de boom twintig jaar lang het middelpunt van drukbezochte wijkherdenkingen. In 1997 was het bordje verdwenen en werd een kopie geplaatst, waarmee de boom in ere werd hersteld.

Volg Zeemanlaan rechtdoor, over het water links, Van den Brandelerkade. Deze gaat over in Cronesteijnkade. Eerste rechts is de Roodenburgerstraat.

12. JOODS WEESHUIS (PAND 15): Het markante bakstenen pand werd in 1929 gebouwd als Joods weeshuis, met davidster in de deur. Op 17 maart 1943 sloeg het noodlot toe en werden de Joodse kinderen en hun begeleiders door de politie weggevoerd op last van de Duitse bezetter. Van de vijftig weeskinderen en hun negen begeleiders overleefden slechts vier kinderen de oorlog. Op de stoep staat een van de koffers van het monument Bagage van kunstenaar Ram Katzir, ter herdenking van de vervolgte en vermoorde Joodse stadsgenoten. In juni 2023 zijn hier de eerste Stolpersteine geplaatst.

Even terug, rechtsaf naar de Singel, weer rechtsaf dan de singel volgen tot de Hoge Rijndijk. Daar links en rechts, Zijlsingel. Rechtsaf Oosterdwaarsstraat in tot 2e zijstraat links hoek Oosterstraat.

13. BEVRIJDINGSBOMEN: Op zaterdagmiddag 4 mei 1946 werden ter gelegenheid van de eerste herdenking van de bevrijding drie lindes en een meidoorn geplant op de speelplaats van de Christelijke school aan de Oosterstraat. Bij de sloop van de school is de marmeren gedenksteen verdwenen die bij dezelfde gelegenheid werd onthuld. De bevrijdingsbomen staan er nog steeds.

Fiets terug en volg rechtsaf de Zijlsingel. Voorbij de Zijlpoort houd je rechts aan, Kooilaan. Eerste straat rechts, Kooiparkzicht. Linksaf om park tot aan Atjehstraat. Na 50 m. kom je bij de Naald.

14. DE NAALD: De naald was in 1937 een geschenk van bewoners van de Kooi ter ere van het 25-jarig bestaan van woningbouwvereniging De Eendracht. Op dit gedenkteken is in 1995 een plaquette aangebracht met de namen van dertien leden van De Eendracht die in de oorlog zijn omgekomen. Johannes Welling sneuvelde op 10 mei 1940 als militair, de anderen werden opgepakt vanwege illegale activiteiten en overleden in gevangenschap. (NB boekjes zolang de voorraad strekt verkrijgbaar bij info stadhuis (pand 1).

Terug naar de singel en dan rechts, de Herensingel. Deze volg je tot je bij de tweede fietsbrug bent.

15. BOMBARDEMENT: Op zondag 10 december 1944 was het inmiddels verdwenen station Herensingel doelwit van een geallieerde luchtaanval. Op dit spooreplacement werden de V2-raketten overgeladen op speciale wagens. Net als een dag later bij het bombardement op het hoofdstation, werden veel woonhuizen getroffen. In de Alexanderstraat, Sophiastreet en Prinsenstraat vielen in totaal acht dodelijke slachtoffers, onder wie een zwangere vrouw die bezig was haar baby te wassen toen de bommen vielen. Bij nieuwbouw van de woningen in de Alexanderstraat is de oude gedenksteen herplaatst (tussen nr. 13 en 15).

Fiets Herensingel af tot aan Lammermarkt. Einde route.

KAART FIETSRUTE

..... Vm. TANKGRACHT

Ontwikkeling appartementen Leiden

Restauratie woon-winkelpand Leiden

Historisch onderzoek bouwblok Den Haag

Verbouwing sociëteit Witte Den Haag

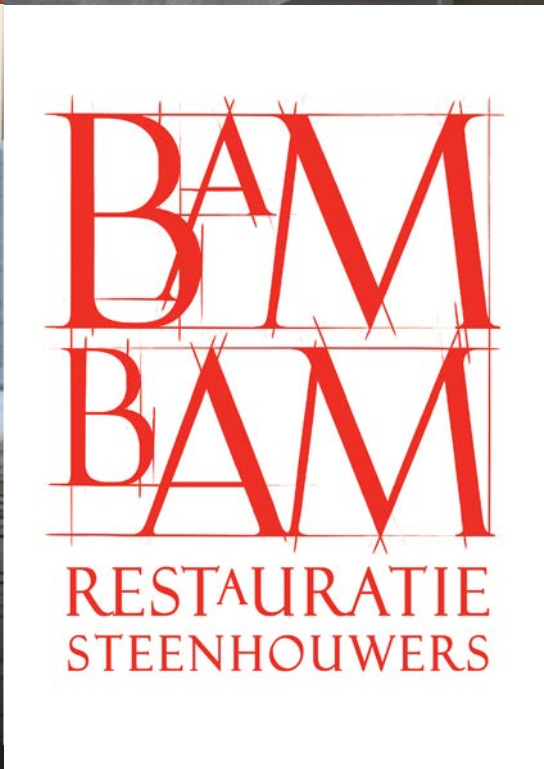
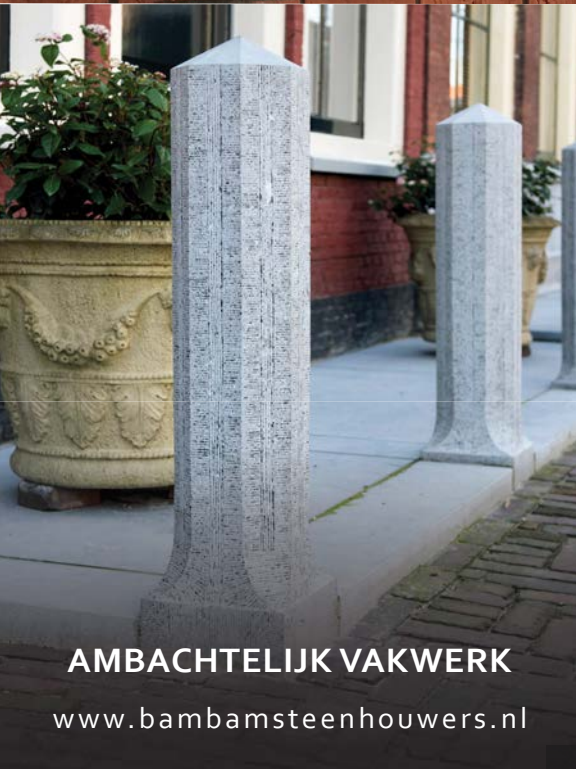

Begeleiding onderhoud Lokhorstkerk Leiden

Groots in genieten

KLASSIEKE GRANDEUR IN SCHITTERENDE NIEUWE RAADZAAL

Vakmanschap is ons visitekaartje. Niet voor niets is du Prie erkend restauratiebedrijf. Dat zie je terug in het eindresultaat.

WWW.DUPRIE.NL

Restauratie
Renovatie
Utiliteitsbouw
Woningbouw
Projectontwikkeling

du **PRIE**
BOUW & ONTWIKKELING

Altijd een
verpakking
op maat!

 SCHOUTEN
DRIEPAK
— VERPAKKINGEN —

Rooseveltstraat 50 | 2321 BM Leiden | 071-576 34 34

www.driepakverpakkingen.nl

Succesvoller door slimme inzet van technologie.

www.interpulse.nl

* alleen geldig op zaterdag 9 en zondag 10 september 2023 op vertoon van deze bon

vers belegd broodje

2^e
halve
prijs

SPAR city Leiden
Lange Mare 78
2312 GT Leiden

SPAR Herenstraat
Herenstraat 47
2313 AE Leiden

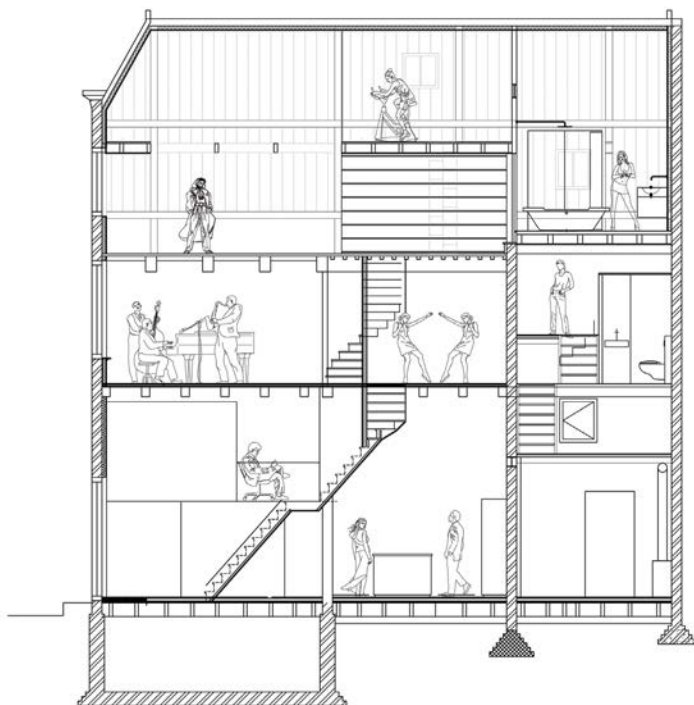
**Vers belegde broodjes,
maaltijden & pizza
alle dagen geopend**

.....
www.spardelange.nl voor uw online bestellingen

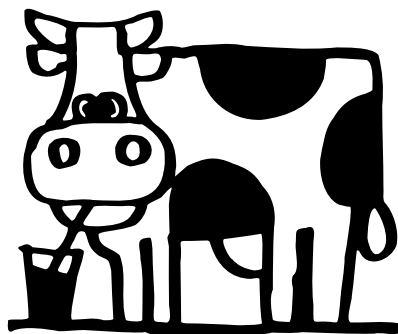
architectuur
stedenbouw
restauratie
interieur
advies

KEESLAU

info@keeslau.nl
www.keeslau.nl

DE BONTE KOE
IS PERMANENT
EEN PRACHTIG
OPEN MONUMENT

de bontekoe

KOM JIJ OOK
TONEELSPLEN?

JEUGDTHEATERSCHOOL

JTS
LEIDEN

WWW.JTSLEIDEN.NL

ZA Koningstraat 60: 11.00 u. Plechtige legging van zes Stolpersteine (struikelstenen).

Overige locaties: 12.00 tot 17.00 u.

 Rolstoeltoegankelijk

 ± Gedeeltelijk rolstoeltoegankelijk

 Beperkt toegankelijk, houd u rekening met wachttijd

 Consumpties verkrijgbaar

 Leuk voor kinderen

 Toiletten

01 BRUGGESTRAAT

OPEN / ZA

Informatiekraam OMD en Leiderdorps Museum; gratis plaatsbewijzen voor rondvaart

Wandelpuzzeltocht (1 km) 'Als monumenten konden spreken'

Kasteelvrouw Badeloge van Zijl (1374) vertelt over Bruggestraat 1

Brugwachter (1930) vertelt over de brug

02 JAAGPAD

OPEN / ZA

bereikbaar via pad naast
Hoofdstraat 38

Rondvaart over Oude Rijn (30 min.); Schipper vertelt schuitpraatjes

03 HOEK HOOFDSTRAAT - EIKENLAAN

OPEN / ZA

Brandweerlieden (1920) vertellen over het voormalige brandspuithuisje en demonstreren een handbrandspuit; Autospuut Magirus Deutz (1961 – 1978)

04 DORPSKERK

OPEN / ZA

Hoofdstraat 19

Bezichtiging; Activiteiten rondom ruim 400 jaar historie; Orgelspel

Lucretia van Merken (1781) vertelt over de inwijding van het orgel

King Eduard IV (1471) vertelt over zijn opsluiting in de losse klokkentoren

05 GEMEENTESCHOOL

Kerklaan 13

OPEN / ZA

Gedeeltelijke bezichtiging; Expositie over de historie

12.30 u: Kunsthistorica Claudia Thunnissen vertelt 'Verhalen achter de Stolpersteine van Leiderdorp'

Spaanse veldheer Francisco de Valdez (1574) vertelt over zijn schans tijdens het Beleg van Leiden; maquette gebouwd door Willem Appeldoorn

06 KERK GEREFORMEERDE GEMEENTE

Hoofdstraat 73

OPEN / ZA

Bezichtiging; Expositie over de historie; Vertellingen over 'sprekende stenen'; Orgelspel; Speurtocht voor kinderen; Beklimming van het torentje

07 KONINGSSTRAAT**OPEN / ZA**

11.00 u. Koningstraat 60: Plechtige legging van zes Stolpersteine ter nagedachtenis aan de voormalige Joodse bewoners; Kunsthistorica Claudia Thunnissen vertelt kort over hun lotgevallen

12.30 u. in Gemeenteschool: Zij vertelt verder over de geschiedenis van Joden in Leiderdorp van het eind van de 19de eeuw t/m WO II

In hun mini-museum op de hoek Koningstraat - Hoofdstraat vertellen Nick en Liesbeth Schoemaker over WO II

/ Informatiekraam / Wandelpuzzeltocht 'Als monumenten konden spreken' (1 km) / Kasteelvrouw Badeloge van Zijl (1374) vertelt over Bruggestraat 1, gedeeltelijk te bezichtigen /

In 1374 bepaalden de adellijke kasteelbewoners Dirk en Badeloge van Zijl dat hier, tegenover de katholieke parochiekerk, een 'provenhuis' moest worden gebouwd voor de pastoor. Na de aftocht van de Spaanse veldheer Valdez in 1574 werd het zwaar gehavende hoekhuis herbouwd. De familie Van Zijl verpoosde zich hier voordat ze naar de voortaan protestantse kerkdienst ging: In de voorkamer stond voor hen een ontbijt klaar, een leunstoel, een spiegel met kleeborstel en klompen om schoon en droog ter kerke te gaan. Vanaf 1653 was het een herberg, met een naastgelegen stal voor 50 koeien en enkele paarden van marktkooplui en van de jagers (menners) van de trekschuit. Rond 1920 werd in de gelagkamer van het hoekhuis een vrijdagse kippen- en eierenveiling gehouden, later was hier een detailhandelsschool en nog weer later een kunstatelier. Het voormalige stalgedeelte ernaast heeft in de loop der jaren o.a. ruimte geboden aan gemeentewerken, een brandweerauto, een meubelrestaurateur, een postduivenvereniging, de Kunstkring en (op zolder) de Oudheidkamer, voorganger van het Leiderdorps Museum. Sinds 1984 is hier restaurant De Hollandsche Tuyn gevestigd.

Wist je dat...

... hier tijdens WO II een noodhospitaal was?

BRUGGESTRAAT

/ Brugwachter (1930) vertelt over de brug /

Na veertig jaar ruziën wie tol mocht heffen, bouwde men hier in 1492 een ophaalloopbrug ter vervanging van een voetveer. In 1574 liet de Spaanse veldheer Valdez bij zijn aftocht de brug vernield achter. Men moest opnieuw met het voetveer tot hier in 1664 een dubbele klapbrug kwam. Die was ook nodig voor de trekschuit, die lijndiensten onderhield tussen Leiden, Utrecht en Gouda. Vanuit Leiden komend (foto rechtsboven), staken het trekpaard en de jager (menner) hier vanaf het Utrechts Jaagpad op de zuidoever van de Oude Rijn over naar de noordoever, waar het jaagpad verder liep. Achter(in) het huidige restaurant De Hollandsche Tuyn was het wachtlokaal voor passagiers. Na opheffing van de trekschuit in 1884 bleef dat tot 1930 een wachtlokaal voor passagiers van de lijndienst van Schroefstoombootmaatschappij 'De Volharding'. De dubbele klapbrug werd in 1925 vervangen door een enkele klapbrug. Bij de brug indende vele generaties herbergiers tol, tot 1943. Het drukke verkeer wurmde zich door de Bruggestraat met stoplicht tot in 1964 de Stierenbrug deze smalle brug verving.

Ca. 1962 © Collectie Provincie Zuid-Holland

Einde 19e eeuw © Collectie Universitaire Bibliotheken Leiden

Ca. 1962 © Collectie Provincie Zuid-Holland

O2

JAAGPAD

Bereikbaar via pad
naast Hoofdstraat 38

OPEN / ZA

/ Rondvaart over Oude Rijn (30 min.) / Gratis plaatsbewijzen bij
informatiekraam Bruggestaat / Schipper vertelt schuitpraatjes /

Rond 1600 barstte Leiden uit zijn voegen, maar was er in Leiderdorp nog nauwelijks bebouwing tussen de twee dorpskernen rond de Dorpskerk en de Doesbrug. Vooral in de warme zomermaanden wilden welgestelden weg uit het overvolle Leiden met haar stinkende grachten. Hier, langs de Oude Rijn, vonden zij frisse lucht en ontspanning in royale tuinen met houten zomerhuisjes. In de loop der jaren werden het gewilde locaties voor luxe buitenplaatsen, luthoven. De weelderige overtuinen van deze buitenplaatsen liepen zelfs tot over de Hoge Rijndijk. In de 18e eeuw stonden op de zuidoever buitenplaatsen met rustieke namen als 'Lust tot Rust', 'Meerburg' (prent), 'Buitenzorg' en bij de brug 'Tolslust'. Op enkele buitenplaatsen konden de bewoners vanaf hun ca. 20 meter hoge uitzichttoren (belvédère) de wijde omgeving overzien. Vanuit hun woonkamer of theekoepel hadden zij prachtig uitzicht op de scheepvaart over de Oude Rijn. Tijdens de rondvaart vandaag vertelt de schipper, net als vroeger op een trekschuit, schuitpraatjes. Maar anders dan indertijd, gaan die praatjes vandaag niet over de laatste roddels of politieke en morele kwesties, maar over de voormalige buitenplaatsen.

Wist je dat...

... jaagpaden hun naam
ontlenen aan de menners
(jagers) van de trekpaarden?

OPEN / ZA

/ Brandweerlieden (1920) vertellen en demonstreren handbrandspuit / Autospuit Magirus Deutz (1961–1978) /

In Leiderdorp werd in 1897 de vrijwillige brandweer opgericht. Hier waren toen nog geen autospuiten die konden worden aangesloten op brandkranen van de waterleiding. De inwoners en hun huizen werden beschermd door slechts enkele handbrandspuiten, naar een ontwerp van Jan van der Heijden uit 1650. Die waren voorzien van branddemmers, brandhaken, bijlen, ladders, brandzeilen, brandijzers, een houweel, een brandmeesterstaf en een lantaarn. Om de aanrijtiden kort te houden, werd het materieel gestald in brandspuithuisjes midden in de woonwijken Achthoven, Doeswijk en Zijlwijk. Hier in de Kerkwijk stond zo'n huisje op de hoek Hoofdstraat – Eikenlaan (foto hieronder). Bij brand werden burgers aan de hefbomen van de handbrandspuit gezet om bluswater op te pompen uit open water. In 1941 kreeg Leiderdorp een autospuit. Die werd gestald in een garage aan de Berkenkade, naast het toenmalige Raadhuis, en rond 1950 in het huidige restaurant De Hollandsche Tuyn. Een volgende autospuit kwam in 1961, die vanaf 1976 werd gestald in de nieuwe garage aan de Simon Smitweg. Deze Magirus Deutz, die dienst deed tot 1978, staat vandaag opgesteld naast een handbrandspuit uit 1900.

Wist je dat...

... burgers werden gealarmeerd door een dorpsomroeper (klapwaker, klepperman) met een klepper, ratel of hoorn?

DORPSKERK

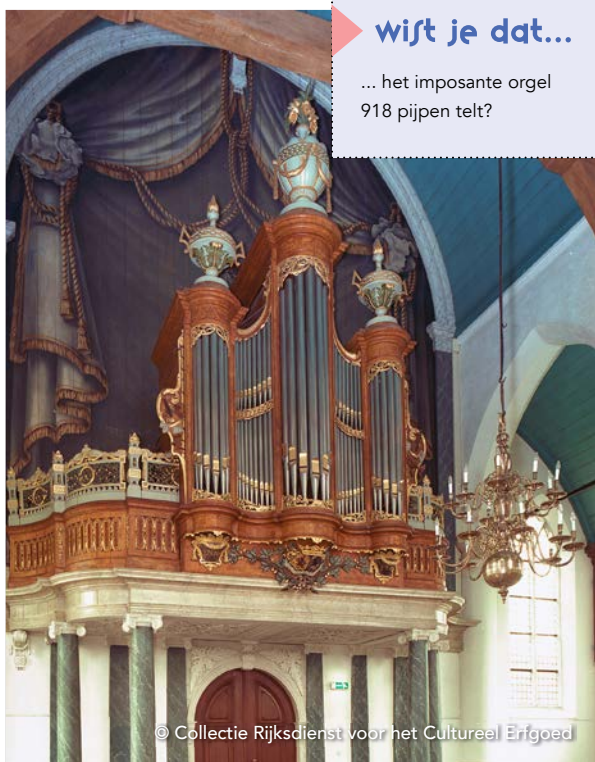
Hoofdstraat 19

OPEN / ZA

/ Bezichtiging / Activiteiten rondom ruim 400 jaar historie /
 Vertellingen door King Eduard IV (1471) over zijn opsluiting /
 Orgelspel / Vertellingen door Lucretia van Merken (1781) over de
 inwijding van het orgel /

In het verleden van deze kerk speelden ook personen van buiten Leiderdorp een rol. Al vanaf 1200 stond hier een katholiek parochiekerkje. In de losse klokkentoren daarvan zat in 1470 de uit Engeland verdreven King Eduard IV een nacht opgesloten, na een vechtpartij in de herberg. Tijdens het Beleg van Leiden in 1573-1574 stalde de Spaanse veldheer Valdez paarden in de kerk. Bij zijn aftocht liet hij de kerk beschadigd achter. In de tientallen jaren die Leiderdorp moest wachten op Leidse toestemming in 1622 voor herbouw van de kerk, zonder losse klokkentoren, preekte de eerste protestante dominee in het naastgelegen 'schoolhuys'. In 1781 werd het orgel van de in Oostenrijk geboren orgelbouwer Mitterreither feestelijk ingewijd. Dat was een geschenk van het Leidse echtpaar Cornelis van Tol en Catharina van Leeuwen, die vlak voor de inwijding overleden. Zij hadden hier jarenlang gekerkt vanuit hun buitenplaats 'Tolslust', vlak over de brug. Voor de blaasbalgen en een trap naar het orgel werd een voorportaal aan de kerk gebouwd. Bovenop dat voorportaal bouwde men in 1846 een kerk-toren. Die verzakte en werd in 1965 weer afgebroken.

wist je dat...

... het imposante orgel
 918 pijpen telt?

OPEN / ZA

/ Gedeeltelijke bezichtiging / Expositie over de historie /
 12.30 u: Historica Claudia Thunnissen vertelt 'Verhalen achter
 de Stolpersteine van Leiderdorp' / Vertellingen door de Spaan-
 se veldheer Valdez (1574) over zijn schans tijdens het Beleg van
 Leiden / Maquette gebouwd door Willem Appeldoorn /

Toen bovenop ca. 200 kinderen uit Leiderdorp ook kinderen uit Zoeterwoude naar dit eeuwenoude 'schoolhuys' kwamen, kreeg de bovenmeester wel twee hulponderwijzers, maar werd het gebouw te krap. In 1863 bouwde firma Splinter de nieuwe Gemeenteschool, met op het dak een klokkentorentje. Er waren twee leslokalen, elk voor drie schoolklassen, gescheiden door een houten wand met ramen. In de twee nu dichtgemetselde muurvlakken aan de Hoofdstraat zaten deuren. De rechter deur bood toegang tot de school, de linker diende alleen voor de symmetrie in de voorgevel. Vanaf 1909 waren er drie leslokalen, een uitbouw met een gang voor kapstokken, en een hoofdingang aan het schoolpleintje aan de Kerklaan. Na de oprichting van andere scholen in de buurt werd de Gemeenteschool in 1946 opgeheven en voortaan gebruikt als dorps huis. De beheerders Ab en Zus Diseraad boden daar ruimte aan toneel-, zang-, klaverjas- en gymnastiekverenigingen, maar ook aan publiekslezingen. Na de restauratie in 1987 werden hier tot 2021 danslessen verzorgd door het Kreatief Danscentrum van Margriet de Jong en Thom van Etten, de eigenaar-bewoners van dit monumentale pand.

Wist je dat...

... het ijzeren hek rondom
 het schoolplein de bijnaam
 Hekschool opleverde?

O6

KERK GEREFORMEERDE GEMEENTE

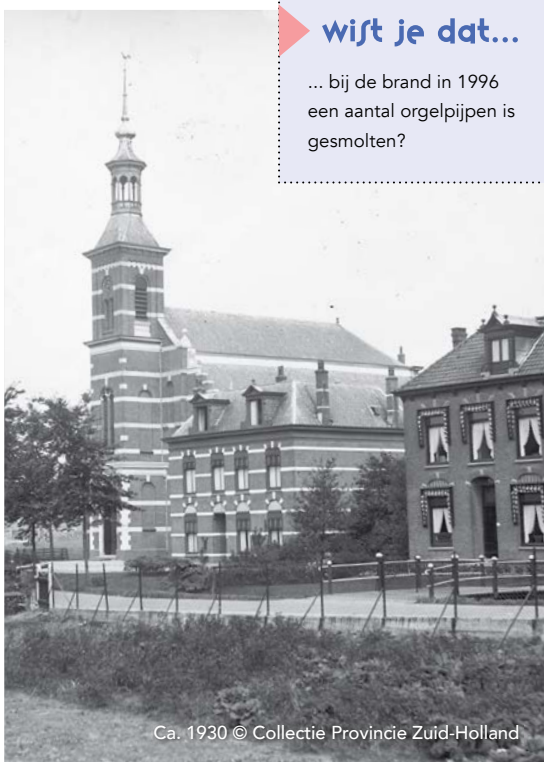
Hoofdstraat 73

OPEN / ZA

/ Bezichtiging / Expositie over de historie / Vertellingen over 'sprekende stenen' / Orgelspel / Speurtocht voor kinderen / Beklimming van torentje in kleine groepjes, op eigen risico /

Na de kerkscheuring binnen de toenmalige Nederlands Hervormde Kerk was Leiderdorp de eerste kerkgemeente in Zuid-Holland en de zesde in Nederland waar 'dolerenden' (dolere = smart hebben, klagen) de kerkorde van de Dordtse Synode uit 1619 in ere herstelden. Zij bouwden in 1886 eerst een noodkerk en vier jaar later dit kerkgebouw, een geschenk van de gebroeders Koning, kleiwarenfabrikanten in Leiderdorp. De Amsterdamse architecten J.W. en G.W. Meijer ontwierpen deze 'waterstaatskerk' in neorenaissance stijl, met trapegevels en de witte 'speklagen'. Nederland telt nog zeven kerken in deze bouwstijl. De rechter foto dateert van ca. 1930. Het gebouw is meermaals met sloop bedreigd, maar het HSL-traject werd uiteindelijk door een boortunnel onder het Groene Hart aangelegd en de verbrede snelweg A4 ligt verdiept onder het Limes-aquaduct. Aan de overzijde van de A4 werden wel gebouwen gesloopt. In 1996 liepen het kerkgebouw en het orgel ernstige brandschade op. Door een landelijke collecte en de inzet van haar leden is de kerk hersteld en het orgel opnieuw geïntoneerd. Vandaag wordt het orgel bespeeld en zijn er vertellingen van Bijbelse verhalen over 'sprekende stenen'.

Wist je dat...

... bij de brand in 1996 een aantal orgelpijpen is gesmolten?

OPEN / ZA

/ 11.00 u: Koningstraat 60: Plechtige legging van zes Stolpersteine ter nagedachtenis aan de voormalige Joodse bewoners / Kunsthistorica Claudia Thunnissen vertelt kort over hun lotgevallen / Pand niet te bezichtigen / In mini-museum op de hoek Koningstraat - Hoofdstraat vertellen Nick en Liesbeth Schoemaker over WO II /

Barend (geb. 1870) en Hester (1866) van Hoorn – Italiaander verhuisden in april 1941 van Den Haag naar Koningstraat 60. Van hun negen kinderen hadden vijf het ouderlijk huis toen al verlaten, maar de vier overige kinderen verhuisden mee: Salomon (1900), Carolina (1903), Simon (1906) en Jacob (1909). Deze zes familieleden zijn opgepakt en in Auschwitz en Sobibor omgebracht in 1942 en 1943. Onderstaande foto toont van links naar rechts: Jacob, vader Barend, Carolina, Salomon, Simon, moeder Hester. Om de herinnering levend te houden aan hen, maar ook aan andere omgebrachte Joden die in Leiderdorp waren geboren maar voor de oorlog naar elders verhuisden, of die elders waren geboren maar in Leiderdorp ondergedoken zaten, is in het nabijgelegen parkje bij het Limesaquaduct een nazaat geplant van de Anne Frankboom, een witte paardenkastanje uit de tuin van het Achterhuis. Dit gebeurde in 2022 op initiatief van het Groenoverleg Leiderdorp, onder wie Claudia Thunnissen. Na de plechtige legging van de zes 'struikelstenen' vertelt zij (12.30 u. in de Gemeenteschool) verder over de geschiedenis van Joden in Leiderdorp van het eind van de 19de eeuw t/m WO II.

DE OPEN MONUMENTENDAGEN 2023 IN LEIDEN WORDEN MEDE MOGELIJK GEMAAKT DOOR /

- Gemeente Leiden
- Burgy Bouwbedrijf Leiden (hoofdsponsor)
- Erfgoed Leiden en Omstreken (hoofdsponsor)
- Alle adverteerders in dit boekje

MET DANK AAN /

De eigenaren, bewoners, beheerders en (restauratie)architecten van de opengestelde monumenten en alle vrijwilligers van Open Monumentendagen Leiden / Gemeente Leiden / Erfgoed Leiden en Omstreken / Universiteit Leiden, afdeling Vastgoed / Historische Vereniging Oud Leiden / 3 October Vereniging / Rijksmuseum Boerhaave / Schouten Driepak Verpakking / Contactgroep Leidse Koren / Mapping Slavery Leiden/ Redactieleden, auteurs, vertaler en fotografen en alle organisatoren van de diverse activiteiten /

BESTUUR STICHTING OPEN MONUMENTENDAGEN LEIDEN /

Alexander Geertsema (voorzitter), Geert Doeven (penningmeester), Robbert Jan Hageman (secretaris), Joke Busschots (communicatie & PR), Daan Isendoorn (sponsors & adverteerders), Milly de Bruyn (nevenactiviteiten, jeugd en klassendagen) en Saskia Leupen (coördinator) /

CONTACT /

Telefoon / 06 467 500 63
 E-mail / info@omdleiden.nl
 Website / www.omdleiden.nl

TEKSTBIJDRAGEN EN ONDERSTEUNING REDACTIE /

Laurens Beijen, Reinoud Boter, Conny Broeyer, Brigitte Bruyns, Bas Buchner, Geert Doeven, Lara van Dooren, Maarten Enderman, Alexander Geertsema, Emar Gemmeke, Marjolijn Goos, Robbert Jan Hageman, Aletta van 't Hoog, Frieke Hurkmans, Margreet Klokke, Emma Knapper, Ruurd Kok, Saskia Leupen, Henk Miedema, Anniek Mueller, Edwin Orsel, Carien Overdijk, Arti Ponsen, Monique Roscher, Cor Smit, Susan Suer, Max Urai, Gesineke Veerman, Reinier Verbeek, Wim Zalm /

Architectenbureau **Gerard Smit**

REDACTIE / Robbert Jan Hageman, Monique Roscher, Saskia Leupen (pandteksten), Carien Overdijk (thematiketeksten), Malou Alkemade en Francien van Zaanen Durand (correcties), Robbert Jan Hageman en Saskia Leupen (eindredactie) /

ILLUSTRATIES EN FOTO'S / Maarten Boersema, Sarah de Bruijn, Claudia Claas, Erfgoed Leiden en Omstreken, Miranda Goddijn, Aad Hoogendoorn, Sjoerd de Jong, Jordy Kortekaas, Andor Kranenburg, Saskia Leupen, Janine Melai, Ralph Reniers, Cunie Sleijnen, Thijs Tuurenhout, Beeldbank HVOL /

FOTO OMSLAG / @ Nico van der Horst (1919-1995)

LEIDERDORP /

COMITÉ OPEN MONUMENTENDAG LEIDERDORP / Peter Diebels (vz), Jack Beijer, Hanne Bulk, Anne-Marie Morolli, Bob Reidsma, Ramon Thunnissen, Aad Vons, Arjaan Wit, m.m.v. Saskia Stoelinga /

CONTACT / info@leiderdorpsmuseum.nl / www.leiderdorpsmuseum.nl

REDACTIE / Arjaan Wit

AFBEELDINGEN / foto's Arjaan Wit en Bob Reidsma / Beeldbank Erfgoed Leiden en Omstreken nr. 1016939 ontleend aan Creative Commons Public Domain / fotogalerij Architecten VVKH / Zorggroep Alrijne /

ONTWERP & VORMGEVING / Valetti, Claudia Claas

DRUKWERK / Puntgaaf Drukkerij, Leiden

OPLAGE / 10.000

ISBN / 978-90-813230-5-5

NUR / 648

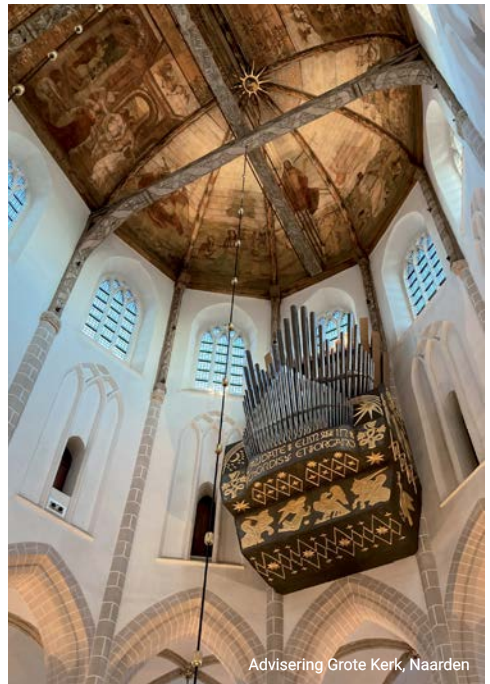

De redactie behoudt zich het recht voor teksten te redigeren en zo nodig in te korten. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opname of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Stichting Open Monumentendagen Leiden (deel Leiden).

01	STADHUIS (INFORMATIEPUNT) / Ingang Stadhuisplein 1	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 13
02	GEMEENLANDSHUIS VAN RIJNLAND / Breestraat 59	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 14
03	WOONHUIS in verbouwing / Apothekersdijk 15	OPEN / ZA	Meer info p. 15
04	MOLEN DE PUT / Park de Put 11	OPEN / ZA	Meer info p. 16
05	JAPANMUSEUM SIEBOLDHUIS / Rapenburg 19	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 17
06	ARS AEMULA NATURAE / Pieterskerkgracht 9 - 9a	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 18
07	GRAVENSTEEN / Ingang: Pieterskerkhof 6	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 19
08	PIETERSKERK LEIDEN / Ingang: Kloksteeg 16	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 24
09	HORTUS BOTANICUS / Ingang: Rapenburg 71	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 25
10	ACADEMIEGEBOUW / Rapenburg 73	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 26
11	VM. KOETSHUIS in verbouwing / Nonnensteeg 14	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 27
12	OUDE STERREWACHT / Sterrewachtlaan	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 28
13	VM. BUREAU VAN POLITIE / Zonneveldstraat 10	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 29
14	HOEKHUIS voor verbouwing / Hogewoerd 132	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 30
15	VM. JOODS WEESHUIS / Roodenburgerstraat 1 a	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 32
16	BEGRAAFPLAATS GROENESTEEG / Groenesteeg 126	OPEN / ZO	Meer info p. 33
17	SPEELTUIN ONS EILAND / Kortenaerstraat 61	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 38
18	SCHEEPSWERF STALLINGA / Admiraal Banckertweg 19	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 39
19	HERENGRACHTKERK / Herengracht 70	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 40
20	HOUGLANDSE KERK / Nieuwstraat 26 c	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 41
21	HEILIGE GEEST WEESHUIS / Hooglandse Kerkgracht 17	OPEN / ZA	Meer info p. 42
22	DIACONAAL CENTRUM DE BAKKERIJ / Oude Rijn 44	OPEN / ZA	Meer info p. 43
23	MONUMENT voor verbouwing / Haarlemmerstraat 165	OPEN / ZA	Meer info p. 44
24	WOONHUIS met monumentale gang / Oude Singel 118	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 45
25	AMBACHTSPLEIN / Langegracht 70 c en d	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 46
26	LEIDSE SCHOUWBURG / Oude Vest 43	OPEN / ZO	Meer info p. 47
27	RIJKSMUSEUM BOERHAAVE / Lange Sint Agnietenstraat 10	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 52
28	HARTEBRUGKERK / Haarlemmerstraat 110	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 53
29	KEGELHUIS / 2e Binnenvestgracht 19	OPEN / ZA	Meer info p. 54
30	VOLKSPARK DE LEIDSE HOUT / Ingang Houtlaan 100	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 55
31	HOUTZAAGMOLEN DE HEESTERBOOM / Haagweg 79	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 56
32	SPEELTUINVERENIGING WESTERKWARTIER / Ten Katestraat 10 a	OPEN / ZA ZO	Meer info p. 57

Herbestemming boerderij, Rijpwetering

Advisering Grote Kerk, Naarden

Van Veen architectuur en erfgoed

Oude Vest 15, Leiden

dennis@vvae.nl

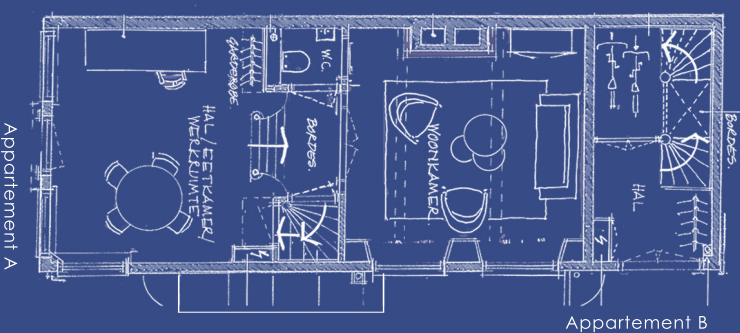
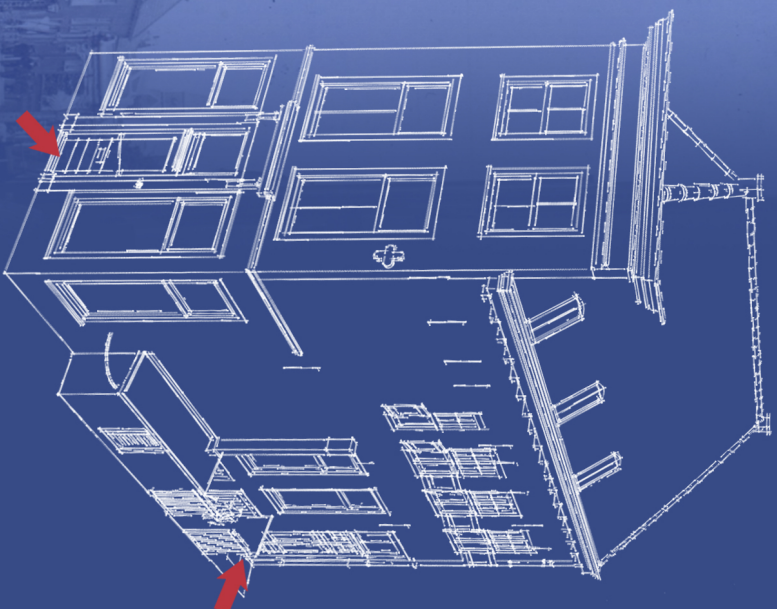
www.vvae.nl

Restauratie en verbouwing St. Josephkerk en pastorie (Veldman Rietbroek architecten)

Herbestemming voormalige woning/winkel

Hogewoerd 132 tot 2 appartementen

Appartement A

Appartement B